

Anadolu'nun Stoik Hayvanları: Arkeolojik, Filolojik ve Etnolojik Kanıtlara Göre MÖ 2.Binyıl ve Öncesinde İş Hayvanı Olarak Eşekler

Olca Zengin Koşan

Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas
Cumhuriyet Üniversitesi,
Sivas/TÜRKİYE
okosan@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0656-3093

Geliş: 16 Mayıs 2025
Kabul: 14 Ocak 2026
Online Yayın:

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

MÖ 5000'lerden itibaren Yakın Doğu toplumlarının bir parçası olan evcilleştirilmiş eşekler, sabırlı ve dayanıklı doğaları ile ideal bir iş hayvanı olmuştur. Anadolu'ya, Geç Kalkolitik Dönem'de Mezopotamya ticaret ağları aracılığıyla ulaşan evcilleştirilmiş eşekler, Erken Tunç Çağı ve özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'yla (MÖ 1975-1750) birlikte ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı (ATKÇ) çivi yazılı metinleri bu hayvanların kullanımı, bakımı ve ekonomik değeri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakta, bölgeler arası ticaret ve yerel ekonomilerdeki vazgeçilmezliklerini vurgulamaktadır. MÖ 1650-1200 yıllarında Eski Yakın Doğu'nun en önemli güçlerinden olan Hitit devleti döneminde de eşeklerin ekonomik ve sosyal yaşamdaki önemleri devam etmesine karşın eşeklerle ilgili bilgilere daha çok hukuki ve ritüel metinlerde kısıtlı olarak yer verilmiştir. Evcilleştirilmiş eşeklere ilişkin faunal kalıntıların azlığına yanı sıra ATKÇ metinlerindeki bilgilerin son derece ayrıntılı olması Anadolu'daki eşekler üzerine yapılan yayınların ağırlıklı olarak ATKÇ ile sınırlı olmasına yol açmıştır. Bu çalışma, söz konusu sınırlılığı aşabilmek için arkeolojik, filolojik ve zooarkeolojik verileri, DNA analizleri ve etnografik karşılaştırmalardan elde edilen bilgilerle bütünleştiren disiplinler arası bir metodoloji benimsemiştir. Farklı disiplinlerden gelen çalışmaları sentezleyen bu yaklaşımla, Eski Yakın Doğu'da seyahat, ticaret ve insan-hayvan ilişkileri bağlamında iş hayvanı olarak eşeklerin rolü ele alınmış ve Anadolu hayvan tarihine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evcilleştirilmiş eşekler, koşum hayvanı, yük hayvanı, Anadolu

The Stoic Animals of Anatolia: Working Donkeys in the 2nd Millennium BC and Earlier Through Archaeological, Philological and Ethnological Evidence

Research Article

Asist. Prof. Dr., Sivas
Cumhuriyet University,
Sivas /TÜRKİYE
okosan@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0656-3093

Received: 16 May 2025
Accepted: 14 January 2026
Published Online:

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

Domesticated donkeys, which have been a part of Near Eastern societies since 5000 BC, have been ideal work animals due to their patient and durable nature. Arriving in Anatolia in the Late Chalcolithic period through Mesopotamian trade networks, domesticated donkeys became an integral part of the economy, especially during the Early Bronze Age and Old Assyrian period. Cuneiform texts of the Old Assyrian period provide detailed information on the use, care and economic value of these animals, emphasizing their indispensability in interregional trade and local economies. Although donkeys maintained a role in economic and social life during the Hittite state (1650–1200 BC), evidence is limited, primarily appearing in legal and ritual texts. The scarcity of faunal remains, alongside the detailed information preserved in Old Assyrian period texts, has resulted in the majority of Anatolian donkey studies focusing on this period. To address this gap, the present study employs an interdisciplinary methodology, integrating archaeological, philological, and zooarchaeological data with insights from DNA analyses and ethnographic comparisons. By synthesizing evidence from multiple disciplines, this study explores the role of donkeys as work animals in the contexts of travel, trade, and human-animal relations, contributing to a broader understanding of animal history in Anatolia.

Keywords: Domesticated donkeys, draft animal, pack animal, Anatolia

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study.

Atıf-Cite:

Zengin Koşan, Olca.
"Anadolu'nun Stoik
Hayvanları: Arkeolojik,
Filolojik ve Etnolojik Kanıtlara
Göre MÖ 2.Binyıl ve
Öncesinde İş Hayvanı Olarak
Eşekler." *History Studies* 18, no.
1 (2026): 141–166.

<https://doi.org/10.9737/historystudies.1700520>

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Giriş

Eşekler tarih boyunca hem gerçek hem de sembolik olarak sayısız yükü, duygularını göstermeden ve şikâyet etmeden sessizce taşıyan stoik hayvanlar olarak tanımlanmışlardır.¹ Stoik terimi sabrı, kısıtlamayı ve acının dışavurumunun bastırılmasını önemseyen Stoacılık felsefesine dayanmaktadır. Eşeklerin stoik olarak nitelenmesi, onların hem hayatta kalma stratejileri hem de insanların algısıyla bağlantılıdır. Kuzey Afrika'daki seyrek bitki örtülü yaşam alanlarında küçük gruplar halinde yaşayan yabani eşekler, hiçbir acı belirtisi göstermeden donma davranışı geliştirmişlerdir çünkü yırtıcı hayvanların savunmasızlık belirtisi göstermeyen avların peşine düşme olasılığı daha düşüktür. Ancak bu davranışları onların insanlarca aptal ve inatçı olarak etiketlenmesine yol açmıştır.² Oysa eşeklerin bu stoik doğaları, yaklaşık 7000 yıldır yakın etkileşim içinde oldukları insanlar için ideal bir iş hayvanı olmalarının önünü açmıştır.

Geç Kalkolitik Dönem'de Mezopotamya ticaret ağları aracılığıyla Anadolu'ya gelen evcilleştirilmiş eşekler özellikle Erken Tunç Çağı ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (ATKÇ) (MÖ 1975-1750) iş hayvanı olarak önemli bir rol üstlenmişlerdir. ATKÇ'ye tarihlenen çivi yazısı metinleri, eşeklerin kullanımı, bakımı ve ekonomik değeri hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu hayvanlar, yalnızca bölgeler arasındaki uzun mesafeli ticarete değil, aynı zamanda günlük yaşamda kısa mesafeli taşımacılıkta ve tarımsal üretimde de vazgeçilmezdi. Ancak, faunal kalıntıların kıtlığı, metinsel verilerin zenginliğiyle çelişmekte ve Anadolu'daki eşekler üzerine yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak yazılı kaynaklara odaklanmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada, çivi yazısı ile yazılmış metinlerin yanı sıra arkeolojik, zooarkeolojik kanıtları, DNA analizlerini ve etnografik karşılaştırmaları sentezleyen disiplinler arası bir metodoloji ile Anadolu'daki evcilleştirilmiş eşeklerin iş hayvanı olarak kullanımları üzerinde durulmuştur.

Arkeolojik kayıtlarda evcilleştirilmiş eşeklerin varlığını tespit etmek, iskelet kalıntılarının azlığı nedeniyle zordur. Tarlalarda ya da yollarda çalışmak için kullanılan eşeklerin kemikleri genellikle yırtıcı hayvanlar ya da rüzgâr ve yağmur gibi doğal süreçler nedeniyle dağılır ve bu da yerlerinin tespit edilmesini zorlaştırır. Ayrıca bir diğer önemli iş hayvanı olan sığırlar çalışma hayatları sona erdikten sonra yiyecek olarak tüketilirken, eşeklerin eti çoğunlukla tüketilmemiştir. Bu durumun sonucu olarak, eşek iskeletlerine yerleşim alanlarında nadiren rastlanır.³ Anadolu'da Demir Çağ'da eşeklerin etinin tüketildiğine ilişkin zooarkeolojik veriler bulunsa da⁴ MÖ 2. binyıl boyunca bu tür bir yönelim olduğuna ilişkin kanıtlar son derece azdır.⁵

¹ Jill Bough, "The Mirror has Two Faces: Contradictory Reflections of Donkeys in Western Literature from Lucius to Balthazar," *Animals* 1 (2011): 67, <https://doi.org/10.3390/ani1010056>; Faith Burden ve Alex Thiemann, "Donkeys are Different," *Journal of Equine Veterinary Science* 35 (2015): 377, <https://doi.org/10.1016/j.jevs.2015.03.005>.

² Ben Hart, "Behaviour," *The Clinical Companion of Donkey Dentistry* içinde, ed. Gemma Lilly and Linda Evans (The Donkey Sanctuary, 2019), 196.

³ Jill Goulder, "Draught Animals in Ancient Mesopotamia and Today: The Invaluable Donkey," *Draft Animals in the Past, Present and Future* içinde, ed. Claus Kropp ve Lena Zoll (Heidelberg: Propylaeum, 2022), 99.

⁴ Walter Dörfler et al., "Environment and Economy in Hittite Anatolia," *Insights into Hittite History and Archaeology* içinde, ed. Herman Genz ve Dirk P. Mielke (Leuven: Peeters Press, 2011), 116.

⁵ Angela von den Driesch ve Joachim Boessneck, *Reste von Haus- und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy-Hattusa: Grabungen 1958-1977*, (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1981), 60; Daria Hollenstein ve Geraldine Middea, "The Faunal Remains from the Square Building Horizon in the Valley West of Sarikale, Boğazköy-Hattusa," *Ausgrabungen*

Eşekler, yerleşik yaşama geçen insanın temel ekonomik kaynağı olan tarımsal üretimde, gündelik yaşamda kısa-mesafeli mal aktarımında ve bölgeler arasında uzun mesafeli taşımacılıkta önemli bir rol oynamıştır.

1. Eşekler ve Evcilleştirilme Süreçleri

1.1.Eşeklerin Taksonomisi ve Özellikleri

Eşekler taksonomik olarak atgiller (*Equidea*) familyasının *Equus* cinsine dahildir. *Equus* cinsinden yaklaşık 2 milyon yıl önce eşek ve zebraların dahil olduğu alt grup ayrılmış, 1.7 milyon yıl kadar önce ise Afrika (*Equus africanus*) ve Asya eşekleri (*Equus hemionus*) birbirinden ayrılmıştır.⁶

Taksonomide *Equus asinus* olarak adlandırılan evcilleştirilmiş eşekler yabani atalarının fizyolojik ve davranışsal pek çok özelliğini devam ettirmektedir. Bulundukları coğrafi ve iklimsel koşullar, çiftleştirilme ve hayvancılık süreçlerine bağlı olarak fiziki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ortalama ağırlıkları 80 ila 480 kg, cidago⁷ yükseklikleri 80 ila 160 cm, yaşam süreleri ise 30-35 yıldır.⁸ Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgesindeki eşeklerin ise ortalama cidago yüksekliği 102,3 cm, vücut uzunluğu 85-126 cm, vücut renkleri gri, beyaz, siyah ve kahverengi olarak belirlenmiştir. Özellikle Güneydoğu Anadolu'daki eşeklerin yetiştirilmesinde Suriye ve Irak eşekleri damızlık olarak kullanıldığı için, bölgedeki eşekler daha iri ve beyaz renklidir.⁹ Eşeklerin toynaklarının dar, içbükey ve hafif esnek olması özellikle dağlık alanlarda emin adımlarla gitmelerine olanak sağlar. Uzun kulakları sayesinde hem uzaktaki titreşimleri algılayabilir hem de vücut ısılarını düşürebilirler. Geviş getirmedikleri için oldukça az suya ihtiyaç duyarlar, beslenmede de çok seçici değillerdir, doğadaki kaba otları bile sindirebilen bir metabolizmaları vardır. Mükemmel koku alma duyusuna sahiptirler, etraflarındaki nesneleri tanımak için önce burunları ile iter ve koklarlar. Bu koku alma duyusunu doğadaki su kaynaklarını bulmak için de kullanırlar. Gözlerinin arasının geniş olması çevresel görüşlerinin çok iyi olmasına ve böylece etraftaki tehlikeyi fark etmelerine imkan verir.¹⁰ Doğal yaşam alanları kurak bölgelere uyum sağlamış olan eşekler, besin bulabilmek için dağınık halde uzun mesafeler kat ederken, güvenliklerini sağlamak için sosyal bağlarını da korumuşlardır. Bu nedenle büyük sürülerden ziyade küçük, akışkan gruplar halinde yaşarlar ve uzun mesafelerde iletişim kurmalarını sağlayan yüksek sesli anırmaları sayesinde birbirlerine bağlı kalırlar. Sadece kendi türleri ile değil, at, koyun, keçi gibi farklı hayvanlarla ve insanlarla yaşamaya kolayca uyum sağlayabilmelerinin yanı sıra bağımsızdırlar ve tek

und Forschungen in der Westlichen Oberstadt von Hattuša I içinde, ed. Andreas Schachner ve Jürgen Seeher (Berlin: Deutschen Archäologischen Instituts, 2016), 175.

⁶ Andrew E. Bennett vd., "Taming the Late Quaternary Phylogeography of the Eurasiatic Wild Ass through Ancient and Modern DNA," *PLoS ONE* 12 (2017): 16, <https://doi.org/10.371/journal.pone.0174216>.

⁷ Omuz bölgesindeki en yüksek nokta

⁸ Waltraud Kugler vd. *Donkey Breeds in Europe: Inventory, Description, Need for Action, Conservation. Report 2007/2008* (Switzerland: Monitoring Institute for Rare Breeds and Seeds in Europe, 2008), 11, [https://www.doc-developpement-durable.org/file/Elevages/Anes/donkey%20\(1\).pdf](https://www.doc-developpement-durable.org/file/Elevages/Anes/donkey%20(1).pdf).

⁹ Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, "The Morphologic Traits of Donkeys Raised in East and Southeast of Turkey," *Hayvansal Üretim* 53 (2012): 13, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hayuretim/issue/7609/99726>.

¹⁰ Kugler, *Donkey Breeds in Europe: Inventory, Description, Need for Action*, 12; Orhan Yılmaz vd. "The Domesticated Donkey: I – Species Characteristics," *Canadian Journal of Applied Sciences* 4, no. 2 (2012): 343, <https://consortiumpublisher.net/index.php/archives-cjas>.

başlarına da etkili bir şekilde çalışabilirler.¹¹ Güçlü bir hafızaya sahip oldukları için görevlerini kısa sürede öğrenirler ve çok az denetim gerektirirler.¹²

1.2. Eşeklerin Evcilleştirilme Süreci

Eşeklerin evcilleştirilme sürecinin anlaşılması, faunal verilerin azlığı, genetik verilerin yabani ve evcilleştirilmiş eşeklerde net olarak ayırt edilememesi, ya da etnografik örneklerde gözlendiği gibi geçmiş dönemlerde de insanların yabani ve evcil türleri bir arada beslemesi gibi nedenlerle oldukça zordur.¹³ Evcilleştirilmiş eşeklerin atasının Afrika yabani eşekleri olduğu saptanmışsa da, nerede ve ne zaman evcilleştirildikleri konusu uzun yıllar tam olarak aydınlatılamamıştır.¹⁴ Ancak son yapılan kapsamlı bir genetik çalışma eşeğin evcilleştirilme sürecini oldukça netleştirmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, evcilleştirilme süreci MÖ 5000'lerde Afrika'da tek bir kaynaktan başlamış olan eşekler, MÖ 2500 civarında Arap Yarımadası ve Avrasya'ya yayılmışlardır. MÖ 2000-1000 arasındaki dönemde ise Asya'nın iç ve doğu bölgelerinde alt popülasyonlar ortaya çıkmıştır. Evcilleştirmenin ilk döneminden sonra Afrika eşekleri Afrika'nın batısında ve günümüzdeki Somali, Cibuti, Eritre, Etiyopya ile Kenya'nın bulunduğu bölgede daha da farklılaşmış ve bunun yanı sıra Batı Avrupa, Levant, Anadolu ve Mezopotamya'yı içeren bölgelerden de genetik soy akışı almıştır.¹⁵

Yabani Afrika eşeklerinin yukarıda bahsedilen fiziki ve davranış özellikleri, yoğun olarak yaşadıkları Kuzeydoğu Afrika ve Arap Yarımadası'nın pastoralist gruplarınca fark edilmiş ve yük hayvanı olarak kullanılmalarının önünü açmış olmalıdır.¹⁶ Mısır'da Abydos'ta bulunan ve M.Ö. 3000 civarına tarihlenen eşek iskeletlerinin analizleri, evcilleştirmelerinin uzun bir zaman diliminde gerçekleştirildiğini ve esas olarak yük taşımak için kullanıldıklarını göstermektedir.¹⁷

1.3. Yabani ve Evcilleştirilmiş Eşeklerin Anadolu'daki İzleri

Arkeolojik ve genetik veriler Anadolu'da yaklaşık MÖ 8000'lerden MÖ 3000'lere kadar yabani Asya eşeklerinin (*Equus hemionus*) yoğun biçimde avlandığını, MÖ 1. bine gelindiğinde ise sayılarının son derece azaldığını göstermektedir.¹⁸ Yabani eşeklerin bu erken varlığına

¹¹ Orhan Yılmaz vd. "The Domesticated Donkey: I – Species Characteristics," 345.

¹² Jill Goulder, "Modern Development Studies as a Resource for Understanding Working Animal Use in Later Human Prehistory: The Example of 4th–3rd Millennium BC Mesopotamia" (Doktora tezi., University College London, 2018), 78, ProQuest (13831592).

¹³ Birgitta Kimura vd. "Donkey Domestication," *African Archaeological Review* 30, no. 1 (2013): 86–87, <https://doi.org/10.1007/s10437-012-9126-8>.

¹⁴ Albano Beja-Pereira vd., "African Origins of the Domestic Donkey," *Science* 304, no. 5678 (2004): 1781, <https://doi.org/10.1126/science.1096008>; Birgitta Kimura vd. "Donkey Domestication,"; Sónia Rosenbom vd., "Genetic Diversity of Donkey Populations from the Putative Centers of Domestication," *Animal Genetics* 46 (2014): 30–36, <https://doi.org/10.1111/age.12256>.

¹⁵ Evelyn T. Todd, vd., "The Genomic History and Global Expansion of Domestic Donkeys," *Science* 377 (2022): 1179, <https://doi.org/10.1126/science.abo3503>.

¹⁶ Peter Mitchell, *The Donkey in Human History: An Archaeological Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 74–75.

¹⁷ Stine Rossel vd., "Domestication of the Donkey: Timing, Processes, and Indicators," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 105, no. 10 (2008): 3715–3720, <https://doi.org/10.1073/pnas.0709692105>.

¹⁸ Joris Peters vd. "The Upper Euphrates-Tigris Basin: Cradle of Agro-Pastoralism?" *The First Steps of Animal Domestication: New Archaeological Approaches* içinde, ed. Jean-Denis Vigne, Joris Peters ve Daniel Helmer (Oxford: Oxbow, 2005), 100; Benjamin S. Arbuckle ve Aliye Öztan "Horse and Hemione Hunting at Late Neolithic / Chalcolithic Köşk Höyük, Central Turkey," *Archaeozoology of the Near East XII* içinde, ed. Canan Çakırlar, Jwana

karşın, evcilleştirilmiş eşeklerin Anadolu'ya geliş sürecinin ancak Geç Kalkolitik dönemde Mezopotamya kökenli Uruk kültürünün uzun mesafeli ticaret ağlarının gelişmesi ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.¹⁹ Anadolu'daki arkeolojik yerleşimlerde saptanan evcilleştirilmiş eşeklere ilişkin faunal kanıtların sayısı oldukça kısıtlıdır. Ancak Acemhöyük ve Derekuğun yerleşimlerinden elde edilen zooarkeolojik veriler Erken Tunç III dönemi ile birlikte eşeklerin kullanımının giderek arttığını göstermektedir.²⁰ ATKÇ'de Kültepe,²¹ Acemhöyük,²² ve Boğazköy'deki²³ evcilleştirilmiş eşek sayılarının ETÇ dönemine oranla büyük ölçüde artması çivi yazılı metinlerdeki bilgilerle uyumludur. ATKÇ'yi izleyen Hitit döneminde ise Boğazköy'den az sayıda olsa da eşeklere ilişkin faunal kanıtlar mevcuttur.²⁴

2. İş Hayvanı Olarak Eşekler

Evcilleştirilmiş eşekler, insanlar tarafından özellikle çeşitli araçları çekme ve yük taşıma gibi görevleri yerine getirmek için fiziksel gücünden yararlanan iş hayvanlarından biridir.²⁵ Fiziki ve davranışsal özellikleri, beslenmeleri, bakımlarının kolay olması, kadınlar ve çocuklarca da idare edilebilmeleri gibi avantajları ile bilhassa düşük gelirli kesimlerin tercih ettiği bir hayvan olmuştur.²⁶

2.1. Tarımsal İşlerde Koşum Hayvanı Olarak Eşekler

Zooarkeolojik açıdan atgiller ailesi üyelerini saptamak²⁷ ve yük taşımak için mi koşum için mi kullanıldıklarını anlamak çok zordur,²⁸ ancak, Anadolu'daki toprakların ve ele aldığımız dönemdeki tarımsal faaliyetlerin yapısının yanı sıra etnografik veriler Anadolu'da eşeklerin koşum hayvanı olarak kullanıldığının işaretlerini vermektedir.

Chahoud, Rémi Berthon vd. (Groningen: Barkhuis Publishing, 2018), 49–52; Mustafa Özkan vd., "The First Complete Genome of the Extinct European Wild Ass (*Equus hemionus hydruntinus)," *Molecular Ecology* 33 (2024): 14, <https://doi.org/10.1111/mec.17440>.

¹⁹ Benjamin S. Arbuckle, "Zooarchaeology at Acemhöyük 2013," *Anatolia / Anadolu* 39 (2013): 3, <https://doi.org/10.1501/andl.0000000403>.

²⁰ Yalçın Kamış, "Acemhöyük ve Erken Tunç Çağı Anadolu Ticaret Ağları," *Belleten* 86, no. 307 (2022): 801–802, <https://doi.org/10.37879/belleten.2022.779>; Can Y. Gündem, "Earliest Mule Remains from Early Bronze Age Central Anatolia," *Animals* 14, no. 10 (2024): 1397, <https://doi.org/10.3390/ani14101397>.

²¹ Levent Atıcı, "The Secondary Products Revolution in Light of Textual Evidence from Kültepe-Kanesh, Central Turkey," *Animal Secondary Products: Domestic Animal Exploitation in Prehistoric Europe, the Near East and the Far East* içinde, ed. Haskel J. Greenfield (Oxford: Oxbow Books, 2014), Tablo 2.

²² Benjamin S. Arbuckle, "Zooarchaeology at Acemhöyük 2013," s. 58, tablo 2.

²³ Sarah E. Adcock, "After the End: Animal Economies, Collapse, and Continuity in Hittite and Post-Hittite World Anatolia" (Doktora tezi, University of Chicago, 2020), 130, <https://doi.org/10.6082/uchicago.2653>.

²⁴ Angela von den Driesch ve Joachim Boessneck, *Reste von Haus*; Daria Hollenstein ve Geraldine Middea, "The Faunal Remains from the Square Building,"

²⁵ Lisa van Dijk vd., *The Role, Impact and Welfare of Working (Traction and Transport) Animals* (Rome: FAO Animal Production and Health Report, 2014), 2, <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/0cd63cd8-d185-4d0c-bc6e-00d7eb65360c/content>.

²⁶ Jill Goulder, "Face to Face with Working Donkeys in Mesopotamia: Insights from Modern Development Studies," *Fierce Lions, Angry Mice and Fat-Tailed Sheep: Animal Encounters in the Ancient Near East* içinde, ed. Laerke Recht ve Christina Tsouparopoulou (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2021), 249–261.

²⁷ Pauline Hanot ve Corentin Bochaton, "New Osteological Criteria for the Identification of Domestic Horses, Donkeys and Their Hybrids in Archaeological Contexts," *Journal of Archaeological Science* 94 (2018): 12–20, <https://doi.org/10.1016/j.jas.2018.03.012>.

²⁸ Haskel J. Greenfield, "The Secondary Products Revolution: The Past, the Present and the Future," *World Archaeology* 42 (2010): 29–54, <https://doi.org/10.1080/00438240903429722>.

Koşum hayvanı olarak evcilleştirilmiş eşekler, Eski Yakın Doğu'da çift sürme, tapanlama ve harman gibi görevlerde kullanılmıştır. Her ne kadar A. Sherratt'ın "ikincil ürünler devrimi" modeli²⁹ ile koşum hayvanı olarak sığırlar öne çıkmışsa da, Mezopotamya metinlerinde Uruk döneminden itibaren eşeklerin de tarımsal faaliyetlerde kullanıldığı görülmektedir.³⁰ Arkaik Uruk metinlerinde eşeklerin insanlar tarafından beslenmeye başlandığı, su ve mal taşımının yanı sıra tarla sürmek için de kullanıldıkları belirtilmektedir.³¹ MÖ 3. bine gelindiğinde Mezopotamya kentlerinde eşeklerin tarım işlerinde kullanımının yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.³² Özellikle III. Ur dönemi metinlerinde eşekler yük hayvanı olarak değil daha çok tarımsal etkinliklerle ilgili olarak anılır.³³

Anadolu'nun da geleneksel toprak işleme aleti olan kara sabanın farklı tipleri olmakla birlikte,³⁴ basitçe hayvanların boyunduruğuna bağlanan bir çekme çubuğu (ok kısmı) ve bu çubuğa eklenmiş olan, hayvanı yönlendiren kişinin tuttuğu tutak kısmı ve sivri ucu ile toprağın sürüldüğü diğer parçadan oluşan ahşap bir araç olarak tanımlanabilir. Kara saban, toprağın yalnızca üstteki 15-20 cm'lik kısmına etki ettiği için, Yakın Doğu'da yaygın olan hafif ve kuru toprak yapılarına daha uygundur, zira sığırların koşulduğu sabanlarla derin ekim yapılması toprak yapısına zarar verip erozyona ve besin değerinin azalmasına yol açabilmektedir.³⁵ Türkiye'nin de hem topografya hem de toprak yapısı eşeklerin çektiği basit kara sabanlarla yapılan tarım için son derece uygundur. Ülkemizde arazilerin yarısından fazlası 1000 m yükselti üzerindeki engebeli alanlardadır.³⁶ Volkanik, tortul ve başkalaşmış kayalardan oluşan bu arazilerin çoğunluğu kumlu ve sığ bir toprak yapısına sahiptir.³⁷ Türkiye topraklarındaki yaygın bir diğer özellik ise içerisinde 7,5 cm'den büyük taşlar olmasıdır.³⁸ Nitekim Türkiye'de tarımın modernleşmesinden önceki yıllarda genellikle kara saban kullanılmıştır.³⁹

²⁹ Andrew Sherratt, "Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution," *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke* içinde, ed. Ian Hodder, Glynn Isaac, ve Normen Hammond (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 261-305.

³⁰ Jill Goulder, "Draught Animals in Ancient Mesopotamia," 97-98.

³¹ Jacob Klein, "Six New Archaic Tablets from Uruk," *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 94, no. 2 (2004): 162, 167, <https://doi.org/10.1515/zava.2004.94.2.161>.

³² Wolfgang Heimpel, "Towards an Understanding of the Term *Sikkum*," *Revue d'Assyriologie* 88 (1994): 22, <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/publications/1660014>; Walther Sallaberger, "Urban Organizations for Offerings, Overland Traffic and the Euphrates Trade at Pre-Sargonic Mari," *Mari, ni Est, ni Ouest? 75 ans de Découvertes Archéologiques à Tell Hariri*, Vol. I içinde, ed. Pascal Butterlin, Jean-Claude Margueron, Béatrice Muller vd. (Beyrouth: Institut Français du Proche-Orient, 2014), 350.

³³ Juris Zarins, "The Domestication of Equidae in Third Millennium B.C. Mesopotamia" (Doktora tezi, University of Chicago, 1976), 425, ProQuest (T-26263).

³⁴ Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 2/C: Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji* (İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2003), 44.

³⁵ Daniel T. Potts, *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations* (London: Athlone Press, 1997), 73.

³⁶ Buket Atlı vd. *Türkiye'de Tarım Topraklarının Dünyü, Bugünü ve Geleceği* (İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Vakfı Yayınları, 2021), 56.

³⁷ İbrahim Atalay, "A New Approach to the Land Capability Classification: Case Study of Turkey," *Procedia Environmental Sciences* 32 (2016): 270-73, Tablo 1, <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2016.03.031>.

³⁸ İlhan Akalan, "Türkiye'nin Toprak Kaynakları, Bunların Sorunları ve Çözüm Yolları," *Türkiye Coğrafyası Uygulama Merkezi Dergisi* 1 (1992): 5.

³⁹ Sırrı Erinç ve Necdet Tunçdilek, "The Agricultural Regions of Turkey," *Geographical Review* 42, no. 2 (1952): 180, <https://doi.org/10.2307/211384>.

Anadolu'da özellikle Erken Tunç dönemi ile kentleşme süreci hızlansa da tarım ekonomisi temelde hane halkı düzeyinde kalmıştır.⁴⁰ ATKÇ'de de Kültepe / Kaniş civarındaki tarım arazileri doğrudan saray tarafından kontrol edilmemiştir. Özel mülkiyete olan ve etrafında tarlalar bulunan köyler veya kralın soylularına verdiği araziler şeklinde organize edilmiştir.⁴¹ Merkezi devletin en güçlü olduğu Hitit döneminde bile, kraliyet arazilerinin varlığına karşın tarımsal üretim çoğunlukla küçük ölçekli bağımsız çiftçilerce sağlanmış⁴² ve çiftçilerin tarla işlerinde kullandığı hayvanlar sığırların yanı sıra eşekler olmuştur. Eşekler, toprağı sürmede harcanan zaman bakımından sığırlar kadar verimli görülmez. Ancak deneysel çalışmalar, farklı toprak tiplerinde bile iki hayvanın performansının benzer oranda olduğunu ve küçük çiftliklerde koşum hayvanı olmaya daha uygun olduklarını göstermiştir.⁴³ Bu sonucun alınmasında, su ve gıdaya daha az gereksinim duymaları, sıcaklığa daha dayanıklı olmaları ve ⁴⁴ sığırlara oranla daha az yoruldukları için daha az mola vermeleri⁴⁵ rol oynamış olmalıdır. Eşekler vücut ağırlıklarının %16-20'sini çekebildikleri için (sığırlarda bu oran %10-12'dir) toprağı sürmede sağladıkları işgücü, sığırlara kıyasla daha fazladır.⁴⁶ Ayrıca eşeklerin beslenme sırasında gezinmeye ve tehlikeleri gözetlemeye uygun esnek bir boyun yapısına sahip olmaları ve vücutlarının küçük olması, sığırların aksine kolayca keskin bir şekilde dönüş yapmalarına imkan verir.⁴⁷ Tüm bu özellikleri nedeniyle MÖ 2. binyıl Anadolu'su'nda da basit bir çiftçi için tek bir eşek ve kolayca yapıp, taşıyabileceği bir kara saban, bakımı daha masraflı olan sığırlardan daha ekonomik bir çözüm üretmiş olabilir. Nitekim, Kültepe metinlerindeki ifadelerden eşeklerin daha çok toplumun yoksul kesimince kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

Tapanlama işlemi ise, sabanın tarlanın bir kez daha enine ya da çapraz olarak sürülmesi veya yine hayvanların çektiği tapan denilen aletle düzeltilmesi ile gerçekleştirilir. Burada amaç saban ile sürülen toprakta parçalanmadan kalan büyük keseklerin parçalanarak toprak

⁴⁰ Lorenzo Castellano, "Farming the Land of Hatti: A Socio-Economic History of Agriculture in Central Anatolia from the Bronze Age to the Hellenistic Period" (Doktora tezi, New York University, 2022), 567, ProQuest (29062121).

⁴¹ Jan G. Dercksen, "Observations on Land Use and Agriculture in Kaneš," *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli* içinde, ed. Cécile Michel (Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2008), 156.

⁴² Charlotte Diffey "The Archaeobotany of Large-Scale Hermetic Cereal Storage at the Hittite Capital of Hattusha," *Innovation versus Beharrung: Was Macht den Unterschied des Hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.?* içinde, ed. Andreas Schachner (İstanbul: Ege Yayınları, 2017), 194.

⁴³ Edward M. Nengomasha vd. "The Donkey as a Draught Power Resource in Smallholder Farming in Semi-Arid Western Zimbabwe: Performance Compared with That of Cattle When Ploughing on Different Soil Types Using Two Plough Types," *Animal Science* 68 (1999): 305–312, <https://doi.org/10.1017/S1357729800050876>.

⁴⁴ Orhan Yılmaz vd. "The Domesticated Donkey: I – Species Characteristics," tablo 2.

⁴⁵ Edward M. Nengomasha vd. "Empowering People through Donkey Power into the Next Millennium," *Empowering Farmers with Animal Traction: Proceedings of the Workshop of the Animal Traction Network for Eastern and Southern Africa (ATNESA) Held 20–24 September 1999, Mpumalanga, South Africa* içinde, ed. Pascal G. Kaumbutho, Anne R. Pearson ve Timothy Simalenga (Zimbabwe: Animal Traction Network for Eastern and Southern Africa, 2000), 24.

⁴⁶ Leela V. Prasad vd. "The Use of Donkeys as Draught Animals Relative to Bovines in the Communal Farming Sector of Zimbabwe," *Donkeys, Mules and Horses in Tropical Agricultural Development* içinde, ed. Denis Fielding ve Anne R. Pearson (Edinburgh: University of Edinburgh, 1991), 231–239.

⁴⁷ Jürgen Hagmann ve Leela V. Prasad, "Use of Donkeys and Their Draught Performance in Smallholder Farming in Zimbabwe," *Tropical Animal Health and Production* 27, no. 4 (1995): 235, <https://doi.org/10.1007/bf02250700>.

⁴⁸ Cécile Michel, "The Perdum-Mule: A Mount for Distinguished Persons in Mesopotamia during the First Half of the Second Millennium BC," *Man and Animal in Antiquity: Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9–12, 2002* içinde, ed. Barbro Santillo Frizell (Rome: Swedish Institute in Rome, 2004), 193.

yüzeyinin düzeltilmesi, ekilen tohumun dağılması ve tarlanın rahat biçilmesini sağlamaktır.⁴⁹ Eşekler büyüyen başakların biçildikten sonra harman yerine taşınmasında da kullanılmışlardır. Harman yerine getirilen ekinler, üzerlerinde ya sadece hayvanların ya da hayvanların çektiği düvenlerin gezdirilmesi ile sap ve tanelerinden ayrılırlar. Bir mühendis olmasına karşın yaptığı gözlemlerle Türkiye'nin etnografyasına büyük katkı sağlayan Burhan Oğuz, 1959 yılında Korkuteli Elmalı'da, dört beş siyah eşeğin, burunları bir hizaya gelecek şekilde yan yana bağlanmış olarak harman yerinde koşturularak döndürüldüğüne şahitlik etmiştir.⁵⁰ Eski Mısır'da da eşekleri bu şekilde tasvir eden sahneler bilinmektedir.⁵¹

Dost canlısı ve sebatkar karakterleri ile eşekler, ağır yük ve zorlu arazi şartlarında bile, her yaş ve cinsiyetten insan tarafından kolaylıkla idare edilmişlerdir.⁵² Eşeklerin bu özellikleri nedeniyle hasat edilen mahsulleri tarladan harman yerine taşımaları ve harman aşamasında kullanılmaları insanlara büyük avantaj sağlamıştır.⁵³

Sığırların koşulduğu sabanla toprak sürmek, bakımları ve beslenmeleri için gereken yemleri elde etmede harcanan zaman ve emek bakımından daha maliyetli olduğundan,⁵⁴ küçük ölçekli tarım yapan çiftçiler için eşekler koşum hayvanı olarak muhtemelen daha pratik ve verimli bir seçimdi. Nitekim Hitit dönemi metinlerinde de eşeklerin koşum hayvanı olarak kullanıldığını gösteren ifadeler yer almaktadır.⁵⁵

2.2. Taşımacılıkta Yük Hayvanı Olarak Eşekler

Yakın Doğu'da eşeklerin yük hayvanı olarak kullanıldığına işaret eden en erken veri, İran'da Tol-e Nurabad'da bulunan ve MÖ 5. binyılın ilk yarısına tarihlenen bir kap parçası üzerindeki betimlemedir. Bu boya bezemeli seramik parçası üzerinde, sırtında semer olduğu düşünülen bir eşek tasviri yer almaktadır.⁵⁶ Filistin'de de Kalkolitik döneme tarihlendirilen yük taşıyan pişmiş toprak eşek figürinlerinden söz edilmişse de⁵⁷ bunların aslında Erken Tunç I döneminden önceye tarihlenemeyeceği belirtilmektedir.⁵⁸ Anadolu'da Can Hasan I 2b tabakasında (Erken Kalkolitik'ten Orta Kalkolitik'e geçiş dönemi) bulunan pişmiş toprak

⁴⁹ Blahoslav Hruška, "Agricultural Techniques," *The Babylonian World* içinde, ed. Gwendolyn Leick (New York and London: Routledge, 2007), 60; Ensar Aslan, "Kars Yöresinde Malakanlar'dan Kalan ve Kaybolmak Üzere Olan Rençberlik Geleneği," *Millî Folklor* 93 (2012): 254-255.

⁵⁰ Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 2/C*, 348.

⁵¹ Sherine El-Menshawy, "Uses of Domesticated Donkeys: Evidence from Old Kingdom Tomb Scenes," *Abgadiyat* 4 (2009): 54, <https://doi.org/10.21608/ABGAD.2009.61080>.

⁵² Peter Mitchell, *The Donkey in Human History: An Archaeological Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 36.

⁵³ Paul Halstead ve Glynis Jones, "Agrarian Ecology in the Greek Islands: Time, Stress, Scale and Risk," *Journal of Hellenic Studies* 109 (1989): 48, <https://doi.org/10.2307/632031>.

⁵⁴ Neil Brodie, "The Donkey: An Appropriate Technology for Early Bronze Age Land Transport and Traction," *Horizon: A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades* içinde, ed. Neil Brodie, Jenny Doole, Giorgos Gavalas ve Colin Renfrew (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2008), 303.

⁵⁵ Harry A. Hoffner, *The Laws of the Hittites: A Critical Edition* (New York: Brill, 1997), 76.

⁵⁶ Daniel T. Potts, "Equus asinus in Highland Iran: Evidence Old and New," *Between Sand and Sea: The Archaeology and Human Ecology of Southwestern Asia. Festschrift in Honor of Hans-Peter Uerpmann* içinde, ed. Nicholas J. Conard, Philipp Drechsler ve Arturo Morales (Tübingen: Kerns Verlag, 2011), 169.

⁵⁷ Claire Epstein, "Laden Animal Figurines from the Chalcolithic Period in Palestine," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 258 (1985): 57-59, <https://doi.org/10.2307/1356898>.

⁵⁸ Ianir Milevski, "The Transition from the Chalcolithic to the Early Bronze Age in the Southern Levant in Socio-Economic Context," *Paléorient* 39 (2013): 200, <https://doi.org/10.3406/paleo.2013.5495>.

figürin, yük taşıyan bir eşek olarak yorumlanmıştır.⁵⁹ Ancak, yük taşımada kullanılabilecek *Equus asinus* türünün Anadolu'ya Geç Kalkolitik dönemde geldiği göz önünde bulundurulursa, figürinin başka bir hayvanı temsil etmesi daha olası görünmektedir.

Eşeklerin evcilleştirilmeden önce de taşımacılıkta kullanılmış olduklarına ilişkin morfolojik veriler bulunmaktadır.⁶⁰ Nitekim Kuzey Afrika'da göçebe grupların yabani eşekleri yakalayıp, taşımacılıkta kullanmak üzere eğittikleri bilinmektedir.⁶¹ Eşeklerin anatomik özellikleri tarımsal işlerde olduğu gibi taşımacılıkta da avantaj sağlamıştır. Dik ve taşlı arazilerde, toynaklarının yapısı sayesinde emin şekilde ilerlerken,⁶² aynı zamanda ağır yükleri bile az enerji harcayarak taşıyabilirler.⁶³ Küçük gövdeleri ve esnek boyunlarının artırdığı manevra kabiliyetleri ile dar, virajlı yolları kolayca geçebilirler.⁶⁴ Eşegin ideal bir yük hayvanı olmasını sağlayan bir diğer anatomik özelliği cidago yüksekliğinin alçak,⁶⁵ sırt uzunluğunun kısa, dışbükey ve düz olmasıdır. Bu anatomik yapı yüklerin taşınması için önemlidir. Çünkü, yükün omuzlar üzerinde mümkün olduğunca ileride tutulması, kaymasını önleyerek dengeli bir taşımayı mümkün kılar. Göğüs kısmının geniş olması güçlü bir akciğere sahip olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra iri bir fiziki yapı, özellikle omuz ve sırt kısmındaki deri ya da tüylerde yara olmaması, ve cinsiyetinin erkek olması önemlidir.⁶⁶ ATKÇ metinlerinden, güçlü, sağlıklı, genç ve çoğunlukla cinsiyeti erkek olan eşeklerin yük taşımada tercih edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁷ Kervanlar için en çok rağbet gören eşekler, metinlerde "imerum şallamum" (siyah eşek) denilen binek eşeklerinden daha küçük boyutlu ancak zorlu iklim koşullarında ve arazilerde uzun süre yol kat edebilen bir tür olabilir.⁶⁸ Nitekim 20. yüzyıl başlarında Irak'ta yetiştirilen iki eşek türünden siyah ve koyu kahverengi renkte, küçük boyutlu, dayanıklı olanlar yük taşımakta kullanılmıştır.⁶⁹

2.2.1. Kısa Mesafeli Taşımacılıkta Eşekler

Kısa mesafeli taşımacılık, birbirine yakın yerleşimler ya da bir yerleşim ile etrafındaki tarım arazileri, pazar yerleri gibi alanlar arasında günlük olarak gerçekleştirilen hareketler olarak

⁵⁹ Haldun R. Aydıngün, "Kara Taşımacılığında Hayvan Kullanımıyla İlgili Çok Erken Bir Örnek: Canhasan Eşegi," *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 156 (2017): 28–29.

⁶⁰ Stine Rossel vd., "Domestication of the Donkey," 3719; Laura Shackelford vd. "Identifying Donkey Domestication through Changes in Cross-Sectional Geometry of Long Bones," *Journal of Archaeological Science* 40, no. 12 (2013): 4177, <https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.06.006>.

⁶¹ Jill Goulder, "Modern Development Studies as a Resource for Understanding Working Animal Use in Later Human Prehistory," 85.

⁶² Colin P. Groves, "The Taxonomy, Distribution and Adaptations of Recent Equids," *Equids in the Ancient World*, vol. 1, içinde, ed. Richard H. Meadow ve Hans-Peter Uerpmann (Wiesbaden: Reichert, 1986), 39.

⁶³ Anne R. Pearson vd., "Effect of Density and Weight of Load on the Energy Cost of Carrying Loads by Donkeys and Ponies," *Tropical Animal Health and Production* 30 (1998): 76, <https://doi.org/10.1023/A:1005021729061>.

⁶⁴ Luurt Oudman, *Donkeys for Traction and Tillage* (Netherlands: De Goede Press, 2004), 12.

⁶⁵ Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, "Türkiye'de Yetiştirilen Kimi Tek Tırnaklılara Ait Bazı Morfolojik Özellikler," *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (2014): 12, <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuagri/issue/25672/270773>.

⁶⁶ Faith Burden ve Alex Thiemann, "Donkeys Are Different," 378; Denis Fielding, "Pack Transport with Donkeys," *Appropriate Technology Journal* 15, no. 3 (1988): 11, <https://core.ac.uk/download/pdf/48027737.pdf>.

⁶⁷ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian Institutions* (Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004), 259–260; Esmâ Öz, "Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 171–177.

⁶⁸ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 259; Gürkan L. Gökçek, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975–1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti," *Archivum Anatolicum* 7, no. 1 (2004): 74, https://doi.org/10.1501/Archv_0000000112; Esmâ Öz, "Kültepe Metinleri," 172.

⁶⁹ *A Handbook of Mesopotamia*, vol. 1, no. 1118 (Great Britain: Admiralty and the War Office, 1916), 139.

tanımlanabilir.⁷⁰ Eşeklerin kısa mesafeli taşımacılıkta kullanılması muhtemelen insanların bu hayvanlarla ilk etkileşime geçtiği dönemde başlamıştır. Kendi doğal yaşam bölgelerinin dışındaki alanlarda kısa mesafe taşımacılıkta kullanılmalarının ise kervanlarda ya da göçebe gruplarca kullanılan eşeklerin yaralanma, hastalık ya da doğum gibi sebeplerle geride bırakılması nedeniyle başlamış olabileceği önerilmiştir.⁷¹ Benzer bir durum, Anadolu'ya ilk kez Uruk dönemi ticari ilişkileriyle birlikte geldiği düşünülen evcilleştirilmiş eşekler için geçerli olabilir.

Kısa mesafeli taşımacılıkta eşekler su, tahıl, saman, yakıt ve inşa malzemelerinin taşınmasında kullanılmışlardır.⁷² Yakın zamana kadar ülkemizde de olduğu gibi özellikle hasat edilen mahsulleri tarladan harman yerine ya da tarım ürünlerinin pazar yerlerine taşınmasında eşekler kullanılmıştır.⁷³ Bunun dışında yakacak odun ya da içme suyu taşımak gibi basit ev işleri için de kısa mesafelerde kullanılmış olmalıdır.⁷⁴ Nitekim Yakın Doğu'da ETÇ'ye tarihlenen muhtemelen sıvıların ya da tahılların konulduğu kapları taşıyan eşek biçimli pişmiş toprak figürinler vardır.⁷⁵ Bu günlük işlerin dışında, pazar yerlerine satılmak için götürülen her türlü nesnenin taşınmasında da eşekler kullanılmış olmalıdır.⁷⁶ MÖ 2. bine tarihlenen Mısır metinlerinde eşeklerin çoğunlukla su ve yakacak odun taşımak için kullanıldıkları anlatılmaktadır.⁷⁷ ATKÇ metinlerinde de eşeklerin satışı, kiralınması ve fiyatları ile ilgili kayıtlara çok sık rastlanması⁷⁸, bu hayvanların köylerden alınan tahıl, odun, kamış gibi malların taşınmasında kullanıldığını göstermektedir.⁷⁹

2.2.2. Uzun Mesafeli Taşımacılıkta Eşekler

Anadolu'da evcilleştirilmiş eşeklerin ilk kez ortaya çıktığı Geç Kalkolitik dönem, Mezopotamya kökenli Uruk kültürünün uzun mesafeli ticaret ağlarının gelişmesi ile bağlantılı görülmektedir.⁸⁰ Ki, eşeklerin yük hayvanı olarak kullanılması Uruk kültürünün hızlı ve yoğun yayılımının nedenlerinden biri olarak kabul edilir.⁸¹ Güney Mezopotamya'dan Zagros Dağları'na giden ticaret yolu üzerindeki Tell Rubeidheh'de bulunan ve MÖ 4. bine tarihlenen

⁷⁰ Kayode K. Oyediran ve Abdulkarim A. Manga, "Animal Mode of Transport as a Sustainable Supplement to Rural Road Transportation in Birnin Kebbi Region of Kebbi State," *Research Journal of Agriculture and Environmental Management* 6, no. 5 (2017): 84, https://apexjournal.org/rjaem/archive/2017/July/July_toc.htm

⁷¹ Jill Goulder, "Modern Development Studies as a Resource for Understanding Working Animal Use in Later Human Prehistory," 187.

⁷² Laerke Recht, *The Spirited Horse: Equid-Human Relations in the Bronze Age Near East* (London: Bloomsbury, 2022), 64.

⁷³ Paul Halstead ve Glynis Jones, "Agrarian Ecology in the Greek Islands," 48.

⁷⁴ Neil Brodie, "The Donkey," 303.

⁷⁵ Claire Epstein, "Laden Animal Figurines," fig. 9.

⁷⁶ Esma Öz, "Kultepe Metinleri," 177.

⁷⁷ Peter Mitchell, *The Donkey in Human History*, 49-50.

⁷⁸ Bu döneme ait yazılı belgelerde eşeklerden sıkça söz edilmesine karşın, tasvirli eserlerde nadiren rastlanırlar, bu tasvirlerde de yük hayvanı olarak değil binek hayvanı olarak gösterilmişlerdir (Özgüç, N. 2020, s. 26; Özgüç, T. 2005, s. 243-244, Resim 306).

⁷⁹ Gürkan L. Gökçek, "Anadolu'da Hayvancılık," 71; Cécile Michel, "Economy, Society, and Daily Life in the Old Assyrian Period," *A Companion to Assyria* içinde, ed. Eckart Frahm (New Jersey: Wiley, 2017), 95.

⁸⁰ Benjamin S. Arbuckle, "Zooarchaeology at Acemhöyük 2013," s. 58.

⁸¹ Guillermo Algaze, *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape* (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 66.

evcilleştirilmiş eşek iskeletleri⁸² uzun mesafeli taşımacılıkta kullanıldıklarına ilişkin bir başka gösterge olarak yorumlanmaktadır.⁸³

Anadolu'da çevre bölgelerle uzun mesafeli ticaret ilişkilerinin yoğunlaşması ETÇ döneminde gerçekleşir. Bu ticaretin karadan yürütülen kısmında yüklerin eşeklerle taşındığına ilişkin Anadolu'da doğrudan bir kanıt bulunamamıştır. Ancak Acemhöyük'te bulunmuş olan iyi korunmuş eşek iskeletleri, yerleşimin ATKÇ'deki rolü düşünüldüğünde, bu eşeklerin büyük olasılıkla taşımacılıkta kullanıldıklarını akla getirmektedir. Bu konuda net bilgilere erişmek zooarkeolojik analizler tamamlandığında⁸⁴ mümkün olabilir. Yakın Doğu'nun diğer bölgelerinde ise uzun mesafeli ticarete eşeklerin kullanıldığını gösteren zooarkeolojik kanıtlar mevcuttur. Tell eş-Şâfi/Gath yerleşiminde bulunan eşek iskeletlerine uygulanan strontium analizi, bu eşeklerin yerleşim civarında değil, Nil Vadisi'nde yetiştirildiklerini göstermiştir. Mısır'la Güney Levant arasında ticari malları taşıyan bu eşekler Tell eş-Şâfi / Gath'ta sadece birkaç ay yaşadktan sonra kurban edilerek öldürülmüşlerdir.⁸⁵ Anadolu'da eşeklerin uzun mesafeli taşımacılıkta kullanımının MÖ 3. binlerde var olduğuna dair kanıtlardan biri Ürdün'deki Khirbvd-Batrawy sitesinde saptanmıştır. Kervan kenti olarak nitelenen sitede eşek iskeletleri ile Mezopotamya, Suriye, Mısır'ın yanı sıra Anadolu menşeli olabilecek metal ve yarı değerli taştan yapılmış buluntulara rastlanmıştır.⁸⁶

MÖ 2. binyılın başlarında ise Mezopotamya'daki Asur kenti ile İç Anadolu arasında kurulan bir ticaret ağı kurulduğu arkeolojik kanıtlar ve yazılı belgelerden bilinmektedir. ATKÇ olarak adlandırılan bu dönemdeki ticaret ağının Anadolu'daki merkezi Kayseri'de bulunan Kültepe (Kaniş) yerleşimidir. Söz konusu döneme tarihlenen çivi yazılı tabletler, ticaretin bel kemiğini eşeklerden oluşan kervanların oluşturduğunu göstermektedir.⁸⁷ Tabletlerde Sümerce ANŞE ya da Akadca *i/emērum*, *emārum*, *imīrum* sözcükleri ile karşılanan eşeklerle ilgili bilgilerin büyük kısmı "bilgilendirme mesajları" ve "kervan sözleşmeleri/hesapları" olarak sınıflandırılan⁸⁸ metinlerden elde edilmiştir.⁸⁹

Asurlu tüccarlar, yük eşeklerini metinlerde *gigamlum* veya *gugamlum* olarak geçen yerlerden tedarik etmişlerdir. Satışların yapıldığı bu yerler aynı zamanda eşeklerin yetiştirilmesi ve eğitimi için de kullanılmış olabilecek⁹⁰ bir çeşit hayvan pazarı olarak değerlendirilmektedir.⁹¹ Assur ve Kaniş kentlerinin yakınlarında bu tür yerlerin bulunduğunu

⁸² Sebastian Payne, "Animal Bones from Tell Rubeidheh," *Tell Rubeidheh: An Uruk Village in the Jebel Hamrin* içinde, ed. Robert G. Killick (Warminster: Aris & Phillips, 1988), 98–135.

⁸³ Jill Goulder, "Modern Development Studies as a Resource for Understanding Working Animal Use in Later Human Prehistory," 59.

⁸⁴ Yalçın Kamış, "Acemhöyük ve Erken Tunç Çağı Anadolu Ticaret Ağları," 801.

⁸⁵ Haskel J. Greenfield vd., "Evidence for Movement of Goods and Animals from Egypt to Canaan during the Early Bronze of the Southern Levant: A View from Tell Eş-Şâfi/Gath," *Ägypten und Levante* 30 (2020): 386, <https://doi.org/10.1553/AEundL30s377>.

⁸⁶ Lorenzo Nigro, "The Copper Route and the Egyptian Connection in 3rd Millennium BC Jordan Seen from the Caravan City of Khirbet al-Batrawy," *Vicino Oriente* 18 (2014): 40–44.

⁸⁷ Gürkan L. Gökçek, "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1 (2004): 151–164.

⁸⁸ Mogens T. Larsen, *Old Assyrian Caravan Procedures* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1967), 6.

⁸⁹ Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology* (Leiden: Brill, 1972), 1; Esma Öz, "Kültepe Metinleri," 169.

⁹⁰ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 259;

⁹¹ Esma Öz, "Kültepe Metinleri," 185.

belirten az sayıda metin vardır⁹² ancak kervanlarda çok sayıda eşeğe ihtiyaç duyulması nedeniyle bu tür yerlerin pek çok yerde mevcut olması, hatta her ticari istasyonun bir *gigamlum*'a sahip olması muhtemeldir.⁹³ Metinlerde eşeklerin yetiştirilmesinden sorumlu olan özel veya kurumsal kişiler hakkında bilgiye rastlanmamıştır.⁹⁴ Günümüzde olduğu gibi muhtemelen geçmişte de, göçebe çoban topluluklar diğer hayvanların yanı sıra eşekleri de yetiştiriyorlar ve mevsimlik pazar yerlerinde yerleşik topluluklara satışını gerçekleştiriyorlardı.⁹⁵ Nitekim, pastoralist bir topluluk olduğu bilinen ve yetiştirdikleri hayvanlar arasında eşekler de bulunan Amurrular'ın⁹⁶ eşek çobanlığı yaptığı, ATKÇ metinlerinden bilinmektedir.⁹⁷ Kervan için seçilen eşeklerin satın alınabildiği gibi kiralanabildiği de yine metinlerden anlaşılmaktadır.⁹⁸

Assur kentinden yola çıkan kervanlar yaklaşık 1000 km'lik farklı topografyaya sahip bölgelerden geçerek Anadolu'ya ulaşmışlardır.⁹⁹ Zor topografyanın yanı sıra iklim koşullarının, vahşi hayvanların ve eşkıyaların da bu yolculuğu tehlikeli hale getirdiği anlaşılmaktadır. Metinlerde vahşi hayvan saldırılarında ölen ya da hırsızlar tarafından çalınan eşeklerden söz edilmektedir.¹⁰⁰ Muhtemelen bu tehlikeler nedeniyle, her bir kervana *kaššārum* denilen bir ya da birden fazla kişi eşeklerin ve malların idarecisi olarak eşlik etmiştir. Bu idarecilerin yanı sıra eşeklerin yüklenmesinden sorumlu, çoğunlukla yolculuğun bir bölümüne katılan kişiler ise metinlerde *sāridum* olarak geçmektedir. Bir kervanda sayıları bazen 300'ü bulabilen eşeklerden sorumlu olan *kaššārum* ya da *sāridum*'ların sayısı genellikle eşek başına bir kişidir.¹⁰¹ Yolculuk sırasında beslenme, dinlenme vb. ihtiyaçlar için, bazı bölgelerde *bēt wabrim* denilen han benzeri yapılar inşa edilmiştir. Bazı metinler bu hanlarda eşeklerin de barınabildiğine işaret etmektedir.¹⁰² Metinlerde eşeklerin nadiren de olsa *erequm* denilen yük arabalarına koşulduğu da anlaşılmaktadır.¹⁰³ Bu arabalar daha çok düzgün yolları olan Anadolu'daki bazı kentler arasında kullanılmış olmalıdır.¹⁰⁴

Kervanlar tarafından Assur'dan Anadolu'ya getirilen kum ve kumaş, ticareti yapılan ana mal grubu iken daha az orandaki lapislazuli, safran gibi lüks mallar Anadolu şehirlerinin talep ettiği ürünler arasındadır. Asurlu tüccarların Anadolu'dan aldıkları mallar arasında ise başta gümüş, altın, bakır gibi metaller olmak üzere kereste, tuz, obsidyen, yün ve gıda maddeleri

⁹² Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian*, 2.

⁹³ Cécile Michel, "Production and Trade in the Old Assyrian Period," *Rivista di Storia Economica* 31, no. 1 (2015): 60, <https://doi.org/10.1410/79857>; Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 259.

⁹⁴ Cécile Michel, "Production and Trade," 60.

⁹⁵ Roger Blench, Aurélien de Jode ve Enrico Gherzi, "Donkeys in Nigeria: History, Distribution and Productivity," *Donkeys, People and Development: A Resource Book of the Animal Traction Network for Eastern and Southern Africa (ATNESA)* içinde, ed. Denis Fielding ve Paul Starkey (Wageningen: ACP-EU Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation (CTA), 2004), 216.

⁹⁶ Benjamin S. Arbuckle ve Emily L. Hammer, "The Rise of Pastoralism in the Ancient Near East," *Journal of Archaeological Research* 27 (2019): 421, <https://doi.org/10.1007/s10814-018-9124-8>.

⁹⁷ Esma Öz, "Kultepe Metinleri," 178.

⁹⁸ Esma Öz, "Kultepe Metinleri," 182.

⁹⁹ Gojko Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period* (Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2011), 15.

¹⁰⁰ İrfan Albayrak ve Melike Zoroğlu, "Eski Asurca Belgeler Işığında Eski Anadolu'da Yol ve Ticaret Güvenliği," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 63, no. 2 (2023): 1358-1383, <https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2023.63.2.19>.

¹⁰¹ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 283; Gürkan L. Gökçek, "Kervan Güzergâhları," 158-159.

¹⁰² Gojko Barjamovic, *A Historical Geography*, 34.

¹⁰³ Gürkan L. Gökçek, "Kervan Güzergâhları," 160-161.

¹⁰⁴ Gojko Barjamovic, *A Historical Geography*, 19.

sayılabilir.¹⁰⁵ Çok miktarda hammadde ve mamul eşyanın dolaşımında olduğu bu evrede eşekler de ticaretin konusu olmuş ve Anadolu'da malların kentlere teslim edilmesinin ardından kervanlardaki eşekler Asurlu tüccarlara ortalama 15 ila 20 şekel gümüş karşılığında satılmıştır.¹⁰⁶

Yolculuk boyunca taşınacak malların güvenli bir şekilde Anadolu'ya ulaştırılması için eşeklerin bu malları taşıyabileceği pek çok parçası olan bir ekipmana ihtiyaç duyulmuştur. Metinlerde *unūtum* olarak geçen bu ekipmanın¹⁰⁷ kapsamı ile ilgili bilgi veren metin sayısı çok azdır. Veenhof,¹⁰⁸ *unūtum*'u koşum takımı olarak nitelemiştir. Dercksen ise, bu terimin koşum hayvanlarında kullanılan ekipmanı ifade etmesi ve ATKÇ metinlerinde eşeklerin çoğunlukla yük taşıma için kullanılması nedeniyle koşum takımı karşılığını kullanmaktan kaçınmıştır.¹⁰⁹

Standart bir ekipman, eşeğin doğrudan sırtına konulan bir ya da daha fazla kilim ya da eyer örtüsü (*ukapum*, *masradum*), deri torbalar, ipler ve kazıkların yanı sıra semeri bağlamak için kayışlar ya da iplerden oluşuyordu.¹¹⁰ İsteğe bağlı olarak kilim ya da eyer örtüsü üzerine bir yük semeri ya da yük rafı (*matlihsu*) yerleştirilmekteydi.

Çivi yazılı metinlerde bu ekipman için kullanılan bazı sözcüklerin karşılıkları henüz tam olarak netleşmemiştir (örneğin *masradum*). Anadolu'daki etnografik verilerden de yola çıkarak yük eşeklerinde kullanılan bu ekipmanın Türkçe karşılıklarını ve kullanımlarını şöyle özetleyebiliriz: Eşeklerin sırtına ilk olarak, sırt ve yan taraflarını üzerine konulacak diğer ekipman ve yüklerin neden olacağı tahrişi de önleme işlevi olan, yün, deri ve keçeden yapılabilen *ukapum* konulmuş olmalıdır.¹¹¹ Bu parça Türkçe'de palan, kürtün, çul, teğelti gibi farklı isimlerle adlandırılmış ve yapımı ayrı bir meslek dalı olarak günümüze kadar süregelmiştir.¹¹² Eşeğin yükünün ağırlığına bağlı olarak *ukapum*'lar tek ya da çift katman olarak kullanılabilmektedir.¹¹³

Masradum'un karşılığı için *Akkadisches Handwörterbuchw'* de (AHw) verilen¹¹⁴ semer karşılığı genel bir kabul görmüşse de Dercksen ve Gökçek bu karşılığa itiraz etmektedirler. Dercksen'e göre *masradum*, *ukapum* ile aynı amaca hizmet etmekte ve hem semer hem de eyer örtüsü olarak kullanılmaktadır. Gökçek ise *masradum*'un paketlemek anlamındaki fiilden türemesi ve birlikte geçtiği sözcüklerin yanı sıra tek bir metinde de olsa 1/4 şekel gibi düşük bir bedelde olmasına dayanarak bir çeşit torba ya da çuval olabileceğini önermektedir.¹¹⁵ *Masradum* ile ilgili daha fazla ipucu elde edilinceye dek standart ekipman içinde sayılması şimdilik şüpheli olabilir.

¹⁰⁵ Gojko Barjamovic, *A Historical Geography*, 27, 38; Gürkan L. Gökçek, "Kervan Güzergâhları," 152.

¹⁰⁶ Gürkan L. Gökçek, "Anadolu'da Hayvancılık," 71.

¹⁰⁷ Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian*, 4; Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 270;

¹⁰⁸ Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian*, 4.

¹⁰⁹ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 270;

¹¹⁰ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 277.

¹¹¹ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 271; Gürkan L. Gökçek, "Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ile Taşınması ile İlgili Bazı Kelimeler," *Archivum Anatolicum* 8, no. 1 (2005): 67–68, https://doi.org/10.1501/Archv_0000000120; Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian*, 6-7.

¹¹² Faruk Sümer, *Türklerde Atıcılık ve Binicilik* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1983), 44–45; Süleyman Fidan, "Gaziantep'te Zanaatlar: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 2 (2017): 585–586, <https://doi.org/10.21547/jss.299201>.

¹¹³ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 273.

¹¹⁴ Wolfram von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1966), 619.

¹¹⁵ Gürkan L. Gökçek, "Kültepe Metinlerine," 66.

Ukapum'un üzerine isteğe bağlı olarak *matlihsum* yerleştirilmiş olmalıdır. *Matlihsum*'un ahşaptan yapılan ve arkalık kısmına sahip bir araç olduğu konusunda görüş birliği vardır,¹¹⁶ dolayısıyla Türkçe'de "at, eşek, katır vb. hayvanların sırtına yerleştirilen, üzerine yük bağlanan veya binilen, iskeleti ağaçtan araç" anlamındaki semer sözcüğünü (TDK Güncel Sözlük) *matlihsum* yerine kullanmak uygun görünmektedir. Bunların üzerine ise Türkçe'deki heybe¹¹⁷ tanımına uygun düşen iki yanında birer gözü olan torba şeklinde olduğu belirtilen *zurzum* konulmuştur.¹¹⁸ *Zurzum*'a farklı torba ya da keseler eklenebilmektedir. Eşegin palan, semer ve yüklerini bağlamakta kullanıldığı anlaşılan *ebal sikkatim* ise ahşap bir kancası olan ip olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁹

Benzer eşek kervanlarının Hitit dönemindeki (MÖ 1650-1200) varlıkları da yine yazılı belgelerden izlenebilmektedir. Ancak Hitit dünyasındaki ticari faaliyetlerle ilgili filolojik ve arkeolojik veriler çok kısıtlı olduğu için¹²⁰ eşeklerle ilgili bilgiler de çok parçalıdır. Çoğunlukla hukuki ya da ritüel içerikli Hitit metinlerinde rastlanan eşek için yine Sümerce (ANŞE) ya da Akadça (*ilēmērum*) ideogramları kullanılmıştır. Hitit kralı I. Suppiluliuma (MÖ 1350-1322) zamanında Hitit devletinin kontrolüne geçen Kargamış, Ugarit, Emar gibi stratejik kentler, Suriye bölgesindeki ticarete Hititlerin rolünü artırmıştır.¹²¹ Özellikle Hitit imparatorluğunun Suriye'deki temsilcisi olan Karkamış kralı bölgedeki ticaretin kontrolünü de sağlamıştır.¹²² Bölge üzerindeki bu kontrolün yanı sıra Kargamışlı tüccarların kendisi de Orta Asur devleti ile ticari ilişkiler yürütmekteydi. Asur ülkesinin başkenti Dur-Katlimmu'da ele geçen bir mektup parçasında bronz kaplar ve yağ taşıyan on eşekten oluşan bir kervanın soyulduğundan söz edilmektedir.¹²³

Suriye'de Fırat nehrinin orta kıyısındaki Emar kenti, Anadolu, Mezopotamya ve Levant bölgesinin kesiştiği noktadaki konumu ile bir diğer önemli ticari merkezdi. Emar, Hitit ülkesinin özellikle Mezopotamya'nın önemli güçleri ile ticaretinde rol oynamıştır.¹²⁴ Bu güçlerden Orta Asur ülkesi ile Hitit devletinin ilişkileri çoğunlukla çatışmalı olsa da ticari ilişkiler büyük kesintiye uğramadan sürdürülmüştür. Orta Asur metinlerinde küçük ölçekli eşek kervanlarıyla dolaşan Asurlu ve yabancı tüccarlardan söz edilir. Bu kervanlarda çoğunlukla metal, kaliteli kereste, kıymetli taş, dokuma taşınmıştır. Tüccarların yollarda saldırıya uğradıkları ve gasp edilen malların telafisi için Asur yetkililerinin girişimlerde

¹¹⁶ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 273; Gürkan L. Gökçek, "Kultepe Metinlerine," 67; Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian*, 6.

¹¹⁷ At, eşek vb. binek hayvanlarının eyeri üzerine geçirilen veya omuzda taşınan, içine öteberi koymaya yarayan, kilim veya halıdan yapılmış iki gözlü torba (TDK Güncel Sözlük).

¹¹⁸ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 276; Gürkan L. Gökçek, "Kultepe Metinlerine," 69; Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian*, 8.

¹¹⁹ Jan G. Dercksen, *Old Assyrian*, 275; Gürkan L. Gökçek, "Kultepe Metinlerine," 69.

¹²⁰ Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World* (New York: Oxford University Press, 2002), 88.

¹²¹ Gary M. Beckman, "Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit and Emar," *New Horizons in the Study of Ancient Syria* içinde, ed. Mark W. Chavalas ve John L. Hayes, *Bibliotheca Mesopotamica* 25 (Malibu: Undena, 1992), 43-44.

¹²² İlknur Taş, "M.Ö. 13. Yüzyılda Kargamış Krallığında Görevli İki Hitit Memuru: mâr šarri (DUMU.LUGAL) ve Lukartappu," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27, no. 43 (2008): 97, https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000402.

¹²³ Itamar Singer, "The Great Scribe Taki-Šarruma," *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday* içinde, ed. Gary Beckman, Richard Beal ve Gregory McMahon (Winona Lake: Eisenbrauns, 2003), 342.

¹²⁴ Elena Devecchi, "The International Relations of Hatti's Syrian Vassals, or How to Make the Best of Things," *Policies of Exchange: Political Systems and Modes of Interaction in the Aegean and the Near East in the 2nd Millennium B.C.E.* içinde, ed. Birgitta Eder ve Regine Pruzsinszky (Wien: Austrian Academy of Sciences Press, 2015), 122.

bulunduğu da anlaşılmaktadır. Bu tüccarların dışında diplomatlar da eşeklerle yük taşımışlardır. Örneğin Hititli diplomat Teli-Şarruma at ve katırların çektiği tekerlekli arabalar ve altı eşekten oluşan bir konvoy ile Asur kralına çeşitli hediyeler götürmüştür.¹²⁵ Mezopotamya'daki bir diğer önemli güç ise Kassit dönemi Babil ülkesidir. Emar kentindeki Babilli tüccarların eşek kervanları ile bakır taşımacılığında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.¹²⁶

Kuzey Suriye'nin en büyük limanı ve ticaret merkezi ise, Mezopotamya ve daha doğudaki bölgelerin yanı sıra Mısır, Ege, Hitit kontrolündeki Kilikya'nın dahil olduğu geniş bir coğrafya ile hem kara hem de deniz yoluyla ticari ilişkileri olan Ugarit kenti idi.¹²⁷ Yazılı belgelerden anlaşıldığına göre Ugarit'ten yola çıkan eşek kervanları Suriye kıyılarını izleyerek Kilikya Kapıları üzerinden ya da Fırat nehri güzergahını takip ederek merkezi Hitit ülkesine ulaşmışlardır.¹²⁸ Ugarit'in kendi dilindeki metinlerde eşekler *atn*, *cr*, */sr*, *hmr*, *phl* sözcükleri ile yazılmışlardır.¹²⁹ Eşek teriminin aynı zamanda yüklerin ölçü birimi olarak kullanılması ve Ugarit'in sokaklarının yük taşıyan eşeklerin iki yönlü hareketine olanak tanıyacak şekilde tasarlanması kervanların kent ekonomisindeki önemlerini göstermektedir.¹³⁰ Özellikle Urtenu ve Rapanu isimli tüccarlar hem kervanlarla mal taşınmasında hem de bu kervanlara eşek temin edilmesinde rol oynamışlardır.¹³¹ Karayolu ticaretinin büyük ölçüde eşeklere dayandığı Ugarit'te eşeklerin fiyatı 10 ila 25 shekel arasında değişirken, ticari açıdan daha az gelişmiş Hitit devletinde eşeklerin fiyatı 6 ila 8 shekel arasındaydı.¹³² Metinlerde ticarete konu olan mallar arasında başta çeşitli metaller olmak üzere, gıda maddeleri, yün ve keten gibi tekstil ürünleri ve çeşitli mamül ürünler yer almaktadır.¹³³ Söz konusu dönemde eşeklerin ekonomik değerinin bir diğer göstergesi hırsızlıklara konu olmalarıdır. Örneğin, Karkamiş kralı Ini-Teşub, Ugarit kralını zengin bir Hitit tüccarı olan kraliyet ticari temsilcisi Mashanda'nın kervanını kaçırmakla ve ondan 400 eşek almakla suçlamıştır.¹³⁴ Ugarit belgelerinde koşum ve

¹²⁵ Betina Faist, "Itineraries and Travellers in the Middle Assyrian Period," *State Archives of Assyria Bulletin* 25 (2006): 157.

¹²⁶ Regine Pruzsinszky ve Barbara E. Solans, "Emar's Role in Transregional Trade at the Crossroads along the Middle Euphrates," *Policies of Exchange: Political Systems and Modes of Interaction in the Aegean and the Near East in the 2nd Millennium B.C.E.* içinde, ed. Birgitta Eder ve Regine Pruzsinszky (Vienna: Oriental and European Archaeology, 2015), 326.

¹²⁷ Gary M. Beckman, "Hittite Administration," 44.

¹²⁸ Abdullah Abdülcabbar, "The Nature of Trade between Ugarit and the Hittite Empire," Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri (İlkçağlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu), Elazığ, 29–31 Mayıs, içinde, ed. Mustafa Öztürk ve Enver Çakar (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2011), 24.

¹²⁹ Laerke Recht, *The Spirited Horse*, 22.

¹³⁰ Alessandra Gilibert, "Urban Squares in Late Bronze Age Ugarit: A Street View on Ancient Near Eastern Governance," *Journal of Near Eastern Studies* 80, no. 2 (2021): 382, <https://doi.org/10.1086/716076>.

¹³¹ Florence Malbran-Labat ve Carole Roche, "Bordereaux de la 'Maison d'Ourtenou (Urtēnu)': À Propos de la Gestion des Équidés et de la Place de Cette Maison dans l'Économie Palatiale," *Ougarit au Bronze Moyen et au Bronze Récent: Actes du Colloque International Tenu à Lyon en Novembre 2001 «Ougarit au IIe Millénaire av. J.-C.» État des Recherches* içinde, ed. Yves Calvet ve Marguerite Yon (Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 2008), 255.

¹³² Michael Heltzer, "The Metal Trade of Ugarit and the Problem of Transportation of Commercial Goods," *Iraq* 39, no. 2 (1977): 208, <https://doi.org/10.2307/4200067>.

¹³³ Gabriel Saadé, *Ougarit et son Royaume, des Origines à sa Destruction* (Beyrouth: Institut Français du Proche-Orient, 2011), 170.

¹³⁴ Michael Heltzer, "The Metal Trade of Ugarit," 208.

binek hayvanlarında kullanılan çok sayıda ekipmandan da söz edilmektedir, ancak bunların kesin anlamlarını belirlemek bağlam yoksunluğu nedeniyle pek mümkün olmamıştır.¹³⁵

Sonuç

Arkeolojik, faunal ve yazılı kanıtlar, evcilleştirilmiş eşeklerin, Geç Kalkolitik dönemde Uruk kültürünün yayılımı sonucunda oluşan ekonomik bağlar yoluyla Mezopotamya'dan Anadolu'ya girdiğini ve kısa sürede hem yerel hem de bölgeler arası ekonomiler için vazgeçilmez hale geldiğini göstermektedir. Tarımda yük hayvanı olarak ev içi emeği azaltırken, kısa ve uzun mesafeli taşımacılıkta yük hayvanı olarak hareketliliği ve alışverişi kolaylaştırmışlardır. Dayanıklılıkları, uygun fiyatları ve nispeten düşük bakım maliyetleri, onları sıradan evler için özellikle değerli kılarak hem ekonomik bir varlık hem de yakın bir dost haline getirmiştir.

Zooarkeolojik veriler, eşek kullanımının Erken Tunç Çağı III'ten itibaren önemli ölçüde arttığını ve eşek kervanlarının, Anadolu'nun bölgeler arası ticaretinin gelişmesini sağladığı ASTK döneminde (MÖ 1975-1750) zirveye ulaştığını göstermektedir. Çivi yazısı arşivleri, yalnızca fiyatlarını, kalitelerini, bakımlarını ve ekipmanlarını ayrıntılı olarak açıklamakla kalmaz, aynı zamanda eşeklerin söz konusu tabletleri bölgeler arasında taşımasıyla Anadolu'nun okuryazarlığa geçişindeki rollerini de yansıtır. Tabletlerdeki bu ayrıntılı bilgiler Anadolu'da eşekler hakkındaki arkeolojik literatürün çoğunlukla ASTK dönemi ile sınırlı kalmasına yol açmıştır. Yakın Doğu'nun diğer bölgelerindeki çalışmalarda da eşekler özellikle yük hayvanı olarak öne çıkmış ve insan yaşamındaki merkezi konumlarına rağmen, hem faunal kalıntıların azlığı hem de onları diğer atgillerden ayırmanın osteolojik zorlukları nedeniyle arkeolojik kayıtlarda genellikle "görünmez" kalmışlardır. Tarih boyunca pek çok kültürde evcilleştirilmiş eşek etinin gıda olarak tercih edilmemesi, artık çalışamaz olanların doğaya terk edilmesi veya ölen eşeklerin yerleşim yerlerinden çıkarılması gibi tercihler, faunal kalıntıların yağış, rüzgar vb. doğa olayları ya da yırtıcı hayvanların müdahalesi ile dağılıp yok olmalarına yol açmış bu durum izlerini daha da belirsizleştirmiştir.¹³⁶ Goulder tarafından eşeklerin Yakın Doğu'nun "görünmez hayvanları" olarak nitelenmesinde¹³⁷ yankı bulan bu görünmezlik, aynı zamanda atların odak noktası olduğu ve eşeklerin nispeten göz ardı edildiği bilimsel çalışmalarda orantısız vurguyu da yansıtmaktadır.

Geliştirilmiş osteolojik kriterler, DNA analizi ve izotopik çalışmalar gibi zooarkeolojideki son gelişmeler, bu eksik kanıtları ortaya çıkarmak ve eşeklerin üreme, beslenme ve hareketliliğini daha iyi anlamak için umut verici araçlar sunmaktadır. Bu yöntemler, eşekleri diğer atlardan ayırt etme yeteneğimizi geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda metinsel veya arkeolojik verilerin tek başına kullanılmasındaki sınırlılıkların üstesinden gelmek için disiplinler arası çalışmanın gerekliliğini de vurgular.

Bu çalışmada sunulan kanıtlar, eşeklerin Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yaşamında merkezi bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Kültürel mirasımızın bir parçası olan

¹³⁵ Wilfred G. E. Watson, "Semitic and Non-Semitic Terms for Horse Trappings in Ugaritic," *Aula Orientalis* 29, no. 1 (2011): 169, <https://www.ub.edu/ipoa/aula-orientalis/au-or-2011-291/>.

¹³⁶ Jill Goulder, "Invisible Donkeys in Ancient Mesopotamia: New Insights from Modern Studies in Sub-Saharan Africa," *Archaeozoology of the Near East XII: Proceedings of the 12th International Symposium of the ICAZ Archaeozoology of Southwest Asia and Adjacent Areas Working Group* içinde, ed. Canan Çakırlar, Jwana Chahoud, Rémi Berthon ve Suzanne Pilaar Birch (Groningen: Barkhuis Publishing and University of Groningen, 2018), 81.

¹³⁷ Jill Goulder, "Invisible Donkeys"

evcilleştirilmiş eşekler¹³⁸, günümüzde Türkiye'de¹³⁹ ve dünya çapında¹⁴⁰ nesli tükenme tehlikesi altında olan hayvanlar arasındadır. Bu durum, eşek popülasyonlarının kaybının yalnızca biyolojik çeşitliliği değil, aynı zamanda kültürel mirasın önemli bir bölümünü de tehdit ettiğini ve tarihsel önemlerini belgelemenin ve yorumlamanın aciliyetini vurgulamaktadır. Arkeolojik, filolojik, biyolojik ve etnografik verileri bir araya getiren bu çalışma, eşeklerin ekonomik, sosyal ve kültürel önemini yeniden inşa etmede disiplinler arası araştırmanın değerini vurgulamaktadır. Hayvan tarih yazımı açısından bu tür bir yaklaşımla yapılacak gelecekteki araştırmalar, Yakın Doğu arkeolojisinde uzun zamandır "görünmez" olarak kabul edilen eşeklerin, kültürel değerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- A Handbook of Mesopotamia. Volume 1, No. 1118.* Great Britain: Admiralty and the War Office, 1916
- Abdülcabbar, Abdullah. "The Nature of Trade between Ugarit and the Hittite Empire." *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri (İlkçağlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu)*, Elazığ, 29–31 Mayıs, Editörler Mustafa Öztürk ve Enver Çakar, 15–28. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Adcock, Sarah, E. "After the end: Animal economies, collapse, and continuity in Hittite and post-Hittite world Anatolia." Doktora tezi, University of Chicago, 2020. <https://doi.org/10.6082/uchicago.2653>
- Akalan, İlhan. "Türkiye'nin Toprak Kaynakları, Bunların Sorunları ve Çözüm Yolları." *Türkiye Coğrafyası Uygulama Merkezi Dergisi* 1 (1992): 1–14. https://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/tucaum1_2.pdf.
- Akçiçek, Eren, ve Hüseyin Arıkan. *Can Dostum Arkadaşım Eşek*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Albayrak, İrfan, ve Melike Zoroğlu. "Eski Asurca Belgeler Işığında Eski Anadolu'da Yol ve Ticaret Güvenliği." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 63, no. 2 (2023): 1358–1383. <https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2023.63.2.19>.
- Algaze, Guillermo. *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- Arbuckle, Benjamin S. "Zooarchaeology at Acemhöyük 2013." *Anatolia / Anadolu* 39 (2013): 55–68. https://doi.org/10.1501/andl_0000000403
- Arbuckle, Benjamin S., ve Emily L. Hammer. "The Rise of Pastoralism in the Ancient Near East." *Journal of Archaeological Research* 27 (2019): 391–449. <https://doi.org/10.1007/s10814-018-9124-8>.

¹³⁸ Eren Akçiçek ve Hüseyin Arıkan, *Can Dostum Arkadaşım Eşek* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), önsöz.

¹³⁹ Orhan Yılmaz, "Türkiye'de Nesli Tükenen veya Tükenme Tehlikesi Altındaki Evcil Hayvanlar," sunum, Uluslararası Organik Tarım ve Biyoçeşitlilik Sempozyumu, Bayburt, 2017.

¹⁴⁰ Stuart L. Norris, Holly A. Little, Joseph Ryding ve Zoe Raw, "Global Donkey and Mule Populations: Figures and Trends," *PLoS ONE* 16, no. 2 (2021), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247830>

- Arbuckle, Benjamin S., ve Aliye Öztan. "Horse and Hemione Hunting at Late Neolithic / Chalcolithic Köşk Höyük, Central Turkey." *Archaeozoology of the Near East XII*, Editörler Canan Çakırlar, Jwana Chahoud, Rémi Berthon, vd. 41–58. Groningen: Barkhuis Publishing, 2018.
- Aslan, Ensar. "Kars Yöresinde Malakanlar'dan Kalan ve Kaybolmak Üzere Olan Rençberlik Geleneği." *Millî Folklor* 93 (2012): 252–263.
- Atalay, İbrahim. "A New Approach to the Land Capability Classification: Case Study of Turkey." *Procedia Environmental Sciences* 32 (2016): 264–274. <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2016.03.031>.
- Atıcı, Levent. "The Secondary Products Revolution in Light of Textual Evidence from Kultepe-Kanesh, Central Turkey." *Animal Secondary Products: Domestic Animal Exploitation in Prehistoric Europe, the Near East and the Far East*, Editör Haskel J. Greenfield, 233–252. Oxford: Oxbow Books, 2014.
- Atlı, Buket, Evren Yıldırım, ve İraz Candaş. *Türkiye'de Tarım Topraklarının Dünü, Bugünü ve Geleceği*. İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Vakfı Yayınları, 2021.
- Aydın, Haldun R. "Kara Taşımacılığında Hayvan Kullanımıyla İlgili Çok Erken Bir Örnek: Canhasan Eşegi." *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 156 (2017): 27–34.
- Barjamovic, Gojko. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2011.
- Barjamovic, Gojko. "Tüccarlar ve Seyyahlar: Anadolu'da Assurlular (MÖ 2000–1600)." *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, Editörler Kemalettin Köroğlu ve Selim Ferruh Adalı, 26–53. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Beckman, Gary M. "Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit and Emar." *New Horizons in the Study of Ancient Syria*, Editörler Mark W. Chavalas ve John L. Hayes, 41–49. Bibliotheca Mesopotamica 25. Malibu: Undena, 1992.
- Beja-Pereira, Albano, Phillip R. Englund, Nuno Ferrand, vd. "African Origins of the Domestic Donkey." *Science* 304, no. 5678 (2004): 1781. <https://doi.org/10.1126/science.1096008>.
- Bell, Carol. "The Merchants of Ugarit: Oligarchs of the LBA Trade in Metals?" *Eastern Mediterranean Metallurgy and Metalwork in the Second Millennium BC: Proceedings of a Conference in Honour of James D. Muhly*, Editörler Vasiliki Kassianidou ve George Papasavvas, 180–187. Oxford: Oxbow Books, 2012.
- Bennett, Andrew E., Sophie Champlot, Joris Peters, vd. "Taming the Late Quaternary Phylogeography of the Eurasiatic Wild Ass through Ancient and Modern DNA." *PLoS ONE* 12 (2017): e0174216. <https://doi.org/10.371/journal.pone.0174216>.
- Blench, Roger, Aurélien de Jode, ve Enrico Gherzi. "Donkeys in Nigeria: History, Distribution and Productivity." *Donkeys, People and Development: A Resource Book of the Animal Traction Network for Eastern and Southern Africa (ATNESA)*, Editörler Denis Fielding ve Paul Starkey, 210–219. Wageningen: ACP-EU Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation (CTA), 2004.

- Bough, Jill. "The Mirror Has Two Faces: Contradictory Reflections of Donkeys in Western Literature from Lucius to Balthazar." *Animals* 1 (2011): 56–68. <https://doi.org/10.3390/ani1010056>.
- Brodie, Neil. "The Donkey: An Appropriate Technology for Early Bronze Age Land Transport and Traction." *Horizon: A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*, Editörler Neil Brodie, Jenny Doole, Giorgos Gavalas, ve Colin Renfrew, 299–304. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2008.
- Bryce, Trevor. *Life and Society in the Hittite World*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Burden, Faith, ve Alex Thiemann. "Donkeys Are Different." *Journal of Equine Veterinary Science* 35 (2015): 376–382. <https://doi.org/10.1016/j.jevs.2015.03.005>.
- Castellano, Lorenzo. "Farming the Land of Hatti: A Socio-Economic History of Agriculture in Central Anatolia from the Bronze Age to the Hellenistic Period." Doktora tezi, New York University, 2022. ProQuest (29062121).
- Dercksen, Jan G. *Old Assyrian Institutions*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004.
- Dercksen, Jan G. "Subsistence, Surplus and the Market for Grain and Meat at Ancient Kanesh." *Altorientalische Forschungen* 35, no. 1 (2008): 86–102.
- Dercksen, Jan G. "Observations on Land Use and Agriculture in Kaneš." *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, Editör Cécile Michel, 139–158. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2008.
- Devecchi, Elena. "The International Relations of Hatti's Syrian Vassals, or How to Make the Best of Things." *Policies of Exchange: Political Systems and Modes of Interaction in the Aegean and the Near East in the 2nd Millennium B.C.E.*, Editörler Birgitta Eder ve Regine Pruzsinszky, 117–126. Wien: Austrian Academy of Sciences Press, 2015.
- Diffey, Charlotte, Reinder Neef, ve Amy Bogaard. "The Archaeobotany of Large-Scale Hermetic Cereal Storage at the Hittite Capital of Hattusha." *Innovation versus Beharrung: Was Macht den Unterschied des Hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.?*, Editör Andreas Schachner, 185–201. İstanbul: Ege Yayınları, 2017.
- Dörfler, Walter, Christa Herking, Reinder Neef, vd. "Environment and Economy in Hittite Anatolia." *Insights into Hittite History and Archaeology*, Editörler Herman Genz ve Dirk P. Mielke, 99–124. Leuven: Peeters Press, 2011.
- El-Menshawly, Sherine. "Uses of Domesticated Donkeys: Evidence from Old Kingdom Tomb Scenes." *Abgadiyat* 4 (2009): 51–62. <https://doi.org/10.21608/ABGAD.2009.61080>.
- Epstein, Claire. "Laden Animal Figurines from the Chalcolithic Period in Palestine." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 258 (1985): 53–62. <https://doi.org/10.2307/1356898>.
- Erinç, Sırrı, ve Necdet Tunçdilek. "The Agricultural Regions of Turkey." *Geographical Review* 42, no. 2 (1952): 179–203. <https://doi.org/10.2307/211384>.

- Faist, Betina. "Itineraries and Travellers in the Middle Assyrian Period." *State Archives of Assyria Bulletin* 25 (2006): 147–160.
- Fidan, Süleyman. "Gaziantep'te Zanaatler: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 2 (2017): 580–593. <https://doi.org/10.21547/jss.299201>.
- Fielding, Denis. "Pack Transport with Donkeys." *Appropriate Technology Journal* 15, no. 3 (1988): 11–13. <https://core.ac.uk/download/pdf/48027737.pdf>.
- Gilibert, Alessandra. "Urban Squares in Late Bronze Age Ugarit: A Street View on Ancient Near Eastern Governance." *Journal of Near Eastern Studies* 80, no. 2 (2021): 377–414. <https://doi.org/10.1086/716076>.
- Goulder, Jill. "Modern Development Studies as a Resource for Understanding Working Animal Use in Later Human Prehistory: The Example of 4th–3rd Millennium BC Mesopotamia." Doktora tezi, University College London, 2018. ProQuest (13831592).
- Goulder, Jill. "Invisible Donkeys in Ancient Mesopotamia: New Insights from Modern Studies in Sub-Saharan Africa." *Archaeozoology of the Near East XII: Proceedings of the 12th International Symposium of the ICAZ Archaeozoology of Southwest Asia and Adjacent Areas Working Group*, Editörler Canan Çakırlar, Jwana Chahoud, Rémi Berthon, ve Suzanne Pilaar Birch, 79–90. Groningen: Barkhuis Publishing and University of Groningen, 2018.
- Goulder, Jill. "Face to Face with Working Donkeys in Mesopotamia: Insights from Modern Development Studies." *Fierce Lions, Angry Mice and Fat-Tailed Sheep: Animal Encounters in the Ancient Near East*, Editörler Laerke Recht ve Christina Tsouparopoulou, 249–261. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2021.
- Goulder, Jill. "Draught Animals in Ancient Mesopotamia and Today: The Invaluable Donkey." *Draft Animals in the Past, Present and Future*, Editörler Claus Kropp ve Lena Zoll, 95–106. Heidelberg: Propylaeum, 2022.
- Gökçek, Gürkan L. "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1 (2004): 151–164.
- Gökçek, Gürkan L. "Asur Ticaret Kolonileri Çağında (M.Ö. 1975–1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti." *Archivum Anatolicum* 7, no. 1 (2004): 59–78. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000112.
- Gökçek, Gürkan L. "Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması ile İlgili Bazı Kelimeler." *Archivum Anatolicum* 8, no. 1 (2005): 59–75. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000120.
- Greenfield, Haskel J. "The Secondary Products Revolution: The Past, the Present and the Future." *World Archaeology* 42 (2010): 29–54. <https://doi.org/10.1080/00438240903429722>.
- Greenfield, Haskel J., Tina L. Greenfield, Elizabeth Arnold, vd "Evidence for Movement of Goods and Animals from Egypt to Canaan during the Early Bronze of the Southern Levant: A View from Tell Eş-Sâfi/Gath." *Ägypten und Levante* 30 (2020): 377–397. <https://doi.org/10.1553/AEundL30s377>.

- Groves, Colin P. "The Taxonomy, Distribution and Adaptations of Recent Equids." *Equids in the Ancient World*, Vol. I, Editörler Richard H. Meadow ve Hans-Peter Uerpmann, 11–66. Wiesbaden: Reichert, 1986.
- Gündem, Can Y. "Earliest Mule Remains from Early Bronze Age Central Anatolia." *Animals* 14, no. 10 (2024): 1397. <https://doi.org/10.3390/ani14101397>.
- Hagmann, Jürgen, ve Leela, V. Prasad. "Use of Donkeys and Their Draught Performance in Smallholder Farming in Zimbabwe." *Tropical Animal Health and Production* 27, no. 4 (1995): 231–239. <https://doi.org/10.1007/bf02250700>.
- Halstead, Paul, ve Glynis Jones. "Agrarian Ecology in the Greek Islands: Time, Stress, Scale and Risk." *Journal of Hellenic Studies* 109 (1989): 41–55. <https://doi.org/10.2307/632031>.
- Hanot, Pauline, ve Corentin Bochaton. "New Osteological Criteria for the Identification of Domestic Horses, Donkeys and Their Hybrids in Archaeological Contexts." *Journal of Archaeological Science* 94 (2018): 12–20. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2018.03.012>.
- Hart, Ben. "Behaviour." *The Clinical Companion of Donkey Dentistry*, Editörler Gemma Lilly ve Linda Evans, 196–204. The Donkey Sanctuary, 2019.
- Heimpel, Wolfgang. "Towards an Understanding of the Term *Sikkum*." *Revue d'Assyriologie* 88 (1994): 5–31. <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/publications/1660014>.
- Heltzer, Michael. "The Metal Trade of Ugarit and the Problem of Transportation of Commercial Goods." *Iraq* 39, no. 2 (1977): 203–211. <https://doi.org/10.2307/4200067>.
- Hoffner, Harry A. *The Laws of the Hittites: A Critical Edition*. New York: Brill, 1997.
- Hollenstein, Daria, ve Geraldine Middea. "The Faunal Remains from the Square Building Horizon in the Valley West of Sarıkale, Boğazköy-Ḫattuša." *Ausgrabungen und Forschungen in der Westlichen Oberstadt von Ḫattuša I*, Editörler Andreas Schachner ve Jürgen Seeher, 147–215. Berlin: Deutschen Archäologischen Instituts, 2016.
- Hruška, Blahoslav. "Agricultural Techniques." *The Babylonian World*, Editör Gwendolyn Leick, 54–65. New York and London: Routledge, 2007.
- Kamış, Yalçın. "Acmhöyük ve Erken Tunç Çağı Anadolu Ticaret Ağları." *Belleten* 86, no. 307 (2022): 779–805. <https://doi.org/10.37879/belleten.2022.779>.
- Kimura, Birgitta, Fiona Marshall, Albano Beja-Pereira, ve Connie Mulligan. "Donkey Domestication." *African Archaeological Review* 30, no. 1 (2013): 83–95. <https://doi.org/10.1007/s10437-012-9126-8>.
- Klein, Jacob. "Six New Archaic Tablets from Uruk." *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 94, no. 2 (2004): 161–174. <https://doi.org/10.1515/zava.2004.94.2.161>.
- Kugler, Waltraud, Hans-Peter Grunenfelder, ve Elli Broxham. *Donkey Breeds in Europe: Inventory, Description, Need for Action, Conservation*. Report 2007/2008. Switzerland: Monitoring Institute for Rare Breeds and Seeds in Europe, 2008. [https://www.doc-developpement-durable.org/file/Elevages/Anes/donkey%20\(1\).pdf](https://www.doc-developpement-durable.org/file/Elevages/Anes/donkey%20(1).pdf)

- Larsen, Mogens T. *Old Assyrian Caravan Procedures*. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1967.
- Malbran-Labat, Florence, ve Carole Roche. "Bordereaux de la 'Maison d'Ourtenou (Urtēnu)': À Propos de la Gestion des Équidés et de la Place de Cette Maison dans l'Économie Palatiale." *Ougarit au Bronze Moyen et au Bronze Récent: Actes du Colloque International Tenu à Lyon en Novembre 2001 «Ougarit au IIe Millénaire av. J.-C.» État des Recherches*, Editörler Yves Calvet ve Marguerite Yon, 243–275. Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 2008.
- Michel, Cécile. "The Perdum-Mule: A Mount for Distinguished Persons in Mesopotamia during the First Half of the Second Millennium BC." *Man and Animal in Antiquity: Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9–12, 2002*, Editör Barbro Santillo Frizell, 190–200. Rome: Swedish Institute in Rome, 2004.
- Michel, Cécile. "Production and Trade in the Old Assyrian Period." *Rivista di Storia Economica* 31, no. 1 (2015): 57–78. <https://doi.org/10.1410/79857>.
- Michel, Cécile. "Economy, Society, and Daily Life in the Old Assyrian Period." *A Companion to Assyria*, Editör Eckart Frahm, 80–107. New Jersey: Wiley, 2017.
- Milevski, Ianir. "The Transition from the Chalcolithic to the Early Bronze Age in the Southern Levant in Socio-Economic Context." *Paléorient* 39 (2013): 193–208. <https://doi.org/10.3406/paleo.2013.5495>.
- Mitchell, Peter. *The Donkey in Human History: An Archaeological Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Nengomasha, Edward. M., Anne R. Pearson, ve T Smith. "The Donkey as a Draught Power Resource in Smallholder Farming in Semi-Arid Western Zimbabwe: Performance Compared with That of Cattle When Ploughing on Different Soil Types Using Two Plough Types." *Animal Science* 68 (1999): 305–312. <https://doi.org/10.1017/S1357729800050876>.
- Nengomasha, Edward. M., Anne R. Pearson, ve Gebre A. Wold. "Empowering People through Donkey Power into the Next Millennium." *Empowering Farmers with Animal Traction: Proceedings of the Workshop of the Animal Traction Network for Eastern and Southern Africa (ATNESA) Held 20–24 September 1999, Mpumalanga, South Africa*, Editörler Pascal. G. Kaumbutho, Anne R. Pearson, ve Timothy Simalenga, 22–31. Zimbabwe: Animal Traction Network for Eastern and Southern Africa, 2000.
- Nigro, Lorenzo. "The Copper Route and the Egyptian Connection in 3rd Millennium BC Jordan Seen from the Caravan City of Khirbet al-Batrawy." *Vicino Oriente* 18 (2014): 39–64.
- Norris, Stuart L., Holly A. Little, Joseph Ryding, ve Zoe Raw. "Global Donkey and Mule Populations: Figures and Trends." *PLoS ONE* 16, no. 2 (2021). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247830>.
- Oğuz, Burhan. *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 2/C: Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2003.

Oudman, Luurt. *Donkeys for Traction and Tillage*. Netherlands: De Goede Press, 2004.

Oyediran, Kayode K., ve Abdulkarim. A. Manga. "Animal Mode of Transport as a Sustainable Supplement to Rural Road Transportation in Birnin Kebbi Region of Kebbi State." *Research Journal of Agriculture and Environmental Management* 6, no. 5 (2017): 80–88. https://apexjournal.org/rjaem/archive/2017/July/July_toc.htm.

Öz, Esmâ. "Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.

Özgüç, Nimet. *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*. 2nd ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Özgüç, Tahsin. *Kültepe: Kaniš/Neša*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Özkan, Mustafa, Kanat Gürün, Eren Yüncü, vd. "The First Complete Genome of the Extinct European Wild Ass (*Equus hemionus hydruntinus*)." *Molecular Ecology* 33 (2024): e17440. <https://doi.org/10.1111/mec.17440>.

Payne, Sebastian. "Animal Bones from Tell Rubeidheh." *Tell Rubeidheh: An Uruk Village in the Jebel Hamrin*, Editör Robert G. Killick, 98–135. Warminster: Aris & Phillips, 1988.

Pearson, Anne R., Jeroen T. Dijkman, Rosina C. Krecek vd. "Effect of Density and Weight of Load on the Energy Cost of Carrying Loads by Donkeys and Ponies." *Tropical Animal Health and Production* 30 (1998): 67–78. <https://doi.org/10.1023/A:1005021729061>

Peters, Joris, Angela von den Driesch, ve Dominique Helmer. "The Upper Euphrates-Tigris Basin: Cradle of Agro-Pastoralism?" *The First Steps of Animal Domestication: New Archaeological Approaches*, Editörler Jean-Denis Vigne, Joris Peters, ve Daniel Helmer, 96–124. Oxford: Oxbow, 2005.

Potts, Daniel T. *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations*. London: Athlone Press, 1997.

Potts, Daniel T. "Equus asinus in Highland Iran: Evidence Old and New." *Between Sand and Sea: The Archaeology and Human Ecology of Southwestern Asia. Festschrift in Honor of Hans-Peter Uerpmann*, Editörler Nicholas J. Conard, Philipp Drechsler, ve Arturo Morales, 167–175. Tübingen: Kerns Verlag, 2011.

Prasad, Leela, V., Kudzai Marovanidze, ve Pathisa Nyathi. "The Use of Donkeys as Draught Animals Relative to Bovines in the Communal Farming Sector of Zimbabwe." *Donkeys, Mules and Horses in Tropical Agricultural Development*, Editörler Denis Fielding ve Anne R. Pearson, 231–239. Edinburgh: University of Edinburgh, 1991.

Pruzsinszky, Regine, ve Barbara E. Solans. "Emar's Role in Transregional Trade at the Crossroads along the Middle Euphrates." *Policies of Exchange: Political Systems and Modes of Interaction in the Aegean and the Near East in the 2nd Millennium B.C.E.*, Editörler Birgitta Eder ve Regine Pruzsinszky, 315–337. Vienna: Oriental and European Archaeology, 2015.

- Recht, Laerke. *The Spirited Horse: Equid-Human Relations in the Bronze Age Near East*. London: Bloomsbury, 2022.
- Rosenbom, Sónia, Vânia Costa, Nasser Al-Araimi, vd. "Genetic Diversity of Donkey Populations from the Putative Centers of Domestication." *Animal Genetics* 46 (2014): 30–36. <https://doi.org/10.1111/age.12256>.
- Rossel, Stine, Fiona Marshall, Joris Peters, vd. "Domestication of the Donkey: Timing, Processes, and Indicators." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 105, no. 10 (2008): 3715–3720. <https://doi.org/10.1073/pnas.0709692105>.
- Saadé, Gabriel. *Ougarit et son Royaume, des Origines à sa Destruction*. Beyrouth: Institut Français du Proche-Orient, 2011.
- Sallaberger, Walther. "Urban Organizations for Offerings, Overland Traffic and the Euphrates Trade at Pre-Sargonic Mari." *Mari, ni Est, ni Ouest? 75 ans de Découvertes Archéologiques à Tell Hariri*, Vol. I, Editörler Pascal Butterlin, Jean-Claude Margueron, Béatrice Muller, vd., 341–354. Beyrouth: Institut Français du Proche-Orient, 2014.
- Shackelford, Laura, Fiona Marshall, ve Joris Peters. "Identifying Donkey Domestication through Changes in Cross-Sectional Geometry of Long Bones." *Journal of Archaeological Science* 40, no. 12 (2013): 4170–4179. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.06.006>.
- Sherratt, Andrew. "Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution." *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke*, Editörler Ian Hodder, Glynn Isaac, ve Normen Hammond, 261–305. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Singer, Itamar. "The Great Scribe Taki-Šarruma." *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday*, Editörler Gary Beckman, Richard Beal, ve Gregory McMahon, 341–348. Winona Lake: Eisenbrauns, 2003.
- Sümer, Faruk. *Türklerde atıcılık ve binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1983.
- Taş, İlknur. "M.Ö. 13. Yüzyılda Kargamış Krallığında Görevli İki Hitit Memuru: mâr šarri (DUMU.LUGAL) ve Lukartappu." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27, no. 43 (2008): 95–117.
- Todd, Evelyn T., Laure Tonasso-Calvière, Lorelei Chauvey, vd. "The Genomic History and Global Expansion of Domestic Donkeys." *Science* 377 (2022): 1172–1180. <https://doi.org/10.1126/science.abo3503>.
- van Dijk, Lisa, Bojia E. Duguma, Mariano Hernández Gil, vd. *The Role, Impact and Welfare of Working (Traction and Transport) Animals*. Rome: FAO Animal Production and Health Report, 2014. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/0cd63cd8-d185-4d0c-bc6e-00d7eb65360c/content>.
- Veenhof, Klaas R. *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*. Leiden: Brill, 1972.
- von den Driesch, Angela, ve Joachim Boessneck. *Reste von Haus- und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy-Hattusa: Grabungen 1958-1977*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1981.
- von Soden, Wolfram. *Akkadisches Handwörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1966.

- Watson, Wilfred G. E. "Semitic and Non-Semitic Terms for Horse Trappings in Ugaritic." *Aula Orientalis* 29, no. 1 (2011): 155–176. <https://www.ub.edu/ipoa/aula-orientalis/au-or-2011-291/>.
- Yılmaz, Orhan. "Türkiye'de Nesli Tükenen veya Tükenme Tehlikesi Altındaki Evcil Hayvanlar." Sunum, Uluslararası Organik Tarım ve Biyoçeşitlilik Sempozyumu, Bayburt, 2017.
- Yılmaz, Orhan, ve Mehmet Ertuğrul. "The Morphologic Traits of Donkeys Raised in East and Southeast of Turkey." *Hayvansal Üretim* 53 (2012): 10–13.
- Yılmaz, Orhan, Saim Boztepe, ve Mehmet Ertuğrul. "The Domesticated Donkey: I – Species Characteristics." *Canadian Journal of Applied Sciences* 4, no. 2 (2012): 339–353. <https://consortiumpublisher.net/index.php/archives-cjas>.
- Yılmaz, Orhan, ve Mehmet Ertuğrul. "Türkiye'de Yetiştirilen Kimi Tek Tırnaklılara Ait Bazı Morfolojik Özellikler." *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (2014): 9–16.
- Zarins, Juris. "The Domestication of Equidae in Third Millennium B.C. Mesopotamia." Doktora tezi, University of Chicago, 1976. ProQuest (T-26263).

Summary

Throughout history, donkeys have been described as stoic animals, carrying countless loads, both literally and symbolically, without showing their emotions or complaining. Unfortunately, this behavior has led them to be labeled as stupid and stubborn by humans. This stoic nature of donkeys paved the way for them to be an ideal work animal for humans, with whom they have been in close interaction for nearly 7000 years. In Anatolian archaeology, donkeys are mostly known from cuneiform documents related to caravans carrying trade goods between Assyria and Anatolia during the Old Assyrian Period (1975-1750 BC). However, in recent years, with the increase in the quality and number of studies on faunal remains, as well as the emphasis on ethnographic data, the role of donkeys in the past has begun to be better understood. In this study, the role of domesticated donkeys in trade and agricultural activities in Anatolia in the 2nd millennium BC and before is evaluated based on archaeological, philological and ethnographic data.

Domesticated donkeys probably arrived in Anatolia in the Late Chalcolithic period as a result of the Uruk expansion. There is zooarchaeological evidence for an increase in the use of donkeys in Anatolia by the Early Bronze III period.

Donkeys have served humans, especially as beasts of burden and for transportation. From the 3rd millennium BC onwards, they were used for tasks such as ploughing, threshing and tapping in Mesopotamia. In Anatolia, donkeys were probably used for small-scale agricultural work during the Early Bronze Age and the 2nd millennium BC. Another area in which donkeys serve people is transportation. In daily life, they were used for short-distance transportation of water, grain, hay, fuel and building materials. Indeed, the fact that records regarding the sale, rental and prices of donkeys are frequently encountered in cuneiform texts of the Old Assyrian Period in Anatolia shows that these animals were used to transport goods such as grain, wood and water.

The development of interregional trade between Anatolia and Assyria at the beginning of the 2nd millennium BC was largely facilitated by the utilisation of donkey caravans. Furthermore, donkeys carrying cuneiform tablets also played a role in Anatolia's introduction to writing during this period. It is evident that the cuneiform texts have facilitated the acquisition of substantial information regarding various aspects of donkey utilisation in caravans. These texts have provided detailed insights into the economic considerations, the quality of the animals, the maintenance procedures, the loads carried, the equipment employed for transport, and the loading strategies employed. The caravans that departed from the city of Assyria traversed regions with diverse topographies, covering a distance of approximately 1000 km, before reaching Anatolia. It is acknowledged that, in addition to the challenging topography, the prevailing climatic conditions, the presence of wild animals and the threat of bandits, this journey posed significant risks. The texts refer to donkeys that have perished as a result of wild animal attacks or theft by thieves.

The existence of similar donkey caravans during the Hittite period has also been traced through written documents. However, given the paucity of philological and archaeological data on commercial activities in the Hittite world, information on donkeys is very fragmented. When the Hittites took control of strategic cities such as Carchemish, Ugarit, and Emar in the Syrian region, their commercial activities increased. There is information about donkey caravans in cuneiform texts found in these cities. The fact that donkey prices in these cities were higher than in the Hittite country indicates their commercial value.

Since faunal evidence on donkeys in ancient Anatolia is quite scarce, most of the information has been obtained from cuneiform texts. In recent years, thanks to the development of new osteological criteria, advances in zooarchaeological methods such as DNA analysis and isotopic studies, there has been hope of obtaining more information. However, domesticated donkeys in Turkey, as in the world, are now included in the group of animals in danger of extinction. This dramatic decline in the donkey population not only threatens biodiversity, but also brings with it the danger of losing an important part of our cultural heritage. In order to better understand the role donkeys played in past societies, interdisciplinary studies are needed where archaeological, biological, ethnographic, etc. data are evaluated together.